Първа глава

Пролог: 1919–1923

Българската социалистическа партия /БСП/ е наследник на създадената на 2 август 1891 г. на връх Бузлуджа Българска социалдемократическа партия, обособена през 1903 г. в Българска работническа социалдемократическа партия /тесни социалисти/. Сред основателите и най-изявените дейци в историческото развитие на Партията са: Димитър Благоев, Георги Кирков, Христо Кабакчиев, Георги Димитров и много други.

http://bsp.bg/about/history.html
Сайтът на БСП, 25 януари 2018 г.

Преминавайки през огъня, ние станахме смели до безразсъдство. Бомба, отрова, разстрел – ето нашата нова психология.

Васил Коларов, 14 декември 1925 г.

През 1919 г. българските комунисти се организират в партия от болшевишки тип. Оттогава приемат името „комунистическа партия" и започват да се наричат БКП: Българска комунистическа партия. Но те броят началото си от 1891 г. и независимо от промените в името си през годините – БРСДП, БРСДП (т.с.), БКП, БРП, БРП (к), пак БКП, накрая и досега БСП – остават същата партия с неизменни позиции, макар че претърпяват частични тактически промени и метаморфози.

Историята им от 1891 до 1919 г. е достъпна, известна и разисквана надълго и нашироко. За тези, които се интересуват, няма липса на източници, но за целите на настоящото изследване годините от 1891 до 1919 представляват само ограничен интерес. В известен смисъл – и в ретроспекция – този период от 28 години е време на съзряване, идеологическо и партийно избистряне и въпреки еклектиката, която представлява на пръв поглед, през тези

години може да се съзре онази червена нишка, която най-после получава реализация с преклонението пред успеха на Руската революция от октомври/ноември 1917 г.

Следващите 28 години завършват с Петия конгрес на Партията през 1947 г. и съвпадат с пълната победа в борбата за власт. Третите 28 години – до 1975 г. – са годините на победилия социализъм, а последният отрязък, период от 14 години, завършва с падането му от власт. То е номинално, фактически БКП загубва властта чак след изборите от 1991 г. Изминалите последни 28 години – от 1989 г. до датата на настоящото изследване, – както и първите 28 години ще останат извън рамките на разказа ни. Други ще поемат изследванията върху дейността на българските комунисти в бъдещето, а дотогава не е невероятно миналите изследвания да се окажат остарели и може би заменени с нови.

Важният период в историята на българските комунисти – от гледна точка на повествованието – започва с началото на тяхната болшевизация. След разцеплението между тесни и широки социалисти през 1903 г. тесните социалисти на Димитър Благоев крачат доста уверено по стъпките на болшевиките на Ленин, който през същата 1903 г. скъсва с меншевиките – руският аналог на българските широки социалисти, съперниците на Благоев.

Разбира се, нещата не са толкова схематични: меншевиките на Плеханов, Мартов и Акселрод не се родеят непременно с Евтим Дабев и Янко Сакъзов, а и самият Благоев – по сведения на съвременниците му – до края на живота си не е могъл да смели идеите на Ленин и си е останал ортодоксален марксист, макар и по-наляво от западноевропейските марксисти – Едуард Бернщайн–Карл Кауцки–Жан Жорес–Емил Вандервелт.

Скъсването на пъпната връв, тоест превръщането на българската социалдемократическа партия (тесни социалисти – БРСДП (т.с.) в Българска комунистическа партия (БКП) и същевременно член-основател на Коминтерна от 1919 г., настъпва преди смъртта на Димитър Благоев (1856–1924). Да не се забравя, че известните имена в Партията – освен Георги Кирков, най-ранният сътрудник и приятел на Благоев, роден в 1867, починал през 1919 г. – са Христо Кабакчиев (1878–1940) и Тодор Луканов (1874–1946). По времето на дългото боледуване на Благоев именно Кабакчиев е бил партийното лице пред света, а Тодор Луканов е считан традиционно и дори формално за заместник на Благоев в организацията и структурата на партията. Той създава комунистическа династия.

Баща му е поп Лукан Станчов Луканов, член на революционния комитет в Ловеч, станал известен след залавянето на Васил Левски през 1873 г. Синове на Тодор Луканов са лекарите д-р Андрей Луканов, д-р Алберт Луканов и Карло Луканов. Дъщерите му са Вела Луканова, която заема длъжността управител на БНБ (1955–1959) и Соня (Софка) Луканова.

Карло Луканов е известен деец на БКП, говорител в българската емисия на радио Москва по време на Втората световна война, вицепремиер (1952–1954, 1956–1957) и външен министър (1956–1962), чийто син Андрей Луканов, също виден партиен деец, е премиер (1990), вицепремиер (1976–1987), министър (1987–1989), убит в София през 1996 г. Убийците му са намерени и осъдени, но след това оправдани и пуснати на свобода. Говори се и за руска следа в посегателството върху новия премиер на България.

Васил Коларов (1877–1950) става член на ЦК през 1905 г. Той е протеже на Благоев, „предан ученик", през 1904 г. е лично посочен от него за ръководител на пловдивската организация, след като главната квартира на Партията е преместена в София.

Георги Димитров (1882–1949) се издига предимно като синдикален деец, той е без формално образование (всички други ръководители по това време са добре образовани и ерудирани) и не получава национална известност до началото на 20-те години, но става член на ЦК през 1909 г. Той и Васил Коларов минават за младши ръководители и влиянието им в ръководството на партията нараства едва след събитията от 1923–1925 г. и преминаването на партията в нелегалност, когато ръководството ѝ е в Москва, Виена или Берлин, но винаги свързано с Коминтерна и с техните имена. Дейците, които ръководят кадрите в България, постепенно са изтласкани, разгромени идеологически и накрая физически унищожени.

Важна отличителна особеност на българските комунисти – в сравнение например не само с широките социалисти в България, но и с ръководителите на главните балкански и европейски леви партии – е, че те се обособяват и получават марксизма не от извора му – от Западна Европа: Германия, Франция, Англия, а от Русия.

Димитър Благоев като студент в Петербург през 1883–1884 г. основава първата в Русия марксистка група, наречена „Освобождение на труда". Георги Кирков („Майстора") следва в южнославянския пансион в Николаевск. Следва и завършва картографска школа във Виена през 1892–1895.

Янко Сакъзов, най-известната фигура сред социалдемократите – широки социалисти, също започва следването си в Русия – 1878–1881 г., – но след това завършва в Германия (1881–1883), а сетне следва и в Лондон през 1883 и в Париж през 1884 г. И придобива образователна и езикова школовка, както и вероятно начален старт в марксизма предимно на Запад.

Никола Габровски и Никола Харлаков, видни деятели в партията на Благоев, също учат в Русия, последният в Киевския университет. За Георги Димитров не е известно да е завършил гимназия или дали е учил след 12-годишната си възраст.

Васил Коларов следва право във Франция и завършва в Женева, Швейцария. Като него е Христо Кабакчиев, който следва медицина

във Франция и право в Женева. Тодор Луканов също завършва право в Швейцария.

При всички случаи БКП от самото си обособяване през 1919 г. се ориентира към Русия и ленинското крило от руската социалдемокрация и тази ориентация ще бъде не само запазена, но и ще премине в съзнателно подчинение на руските, след това и на съветските болшевики, докато кулминира в пълната доминация на СССР не само на партийно, но и на държавно равнище.

Ако до началото на Европейската война (1914 г.) българските комунисти, тогава наричащи се тесни социалисти, понякога са се увличали в революционна фразеология, издигали са призиви за социалистическа революция, въоръжена борба на пролетариата за сваляне на буржоазния режим и други подобни, те са оставали без особен отклик сред обществото главно поради явната невъзможност на последователите на Благоев да изпълнят своите призиви. Нямат достатъчно членска маса, средства, спонсори и оръжие.

По време на войната обаче, и особено към нейния край, подобни призиви вече не са утопия, нито само фантазии, отправяни от идеалисти – последователи на марксизма, – а започват да се превръщат в реалност. Руските социалдемократи след разкола в руското социалистическо движение през 1903 г. се радикализират и водени от Ленин, формират малката, но борбена и много жизнена болшевишка фракция, ориентирана към програма за насилствено сваляне от власт на царския режим. Те печелят последователи сред други социалистически групи и партии в Европа и не само там. Особен отклик получават техните програмни идеи и схващания за бъдещето на социалистическата революция в България.

Българските социалдемократи по същото време се разцепват главно по въпроса за същността на марксисткото разбиране относно динамиката на бъдещата революция. По-голямата част от тях – Българска работническа социалдемократическа партия, широки социалисти (БРСДП /ш.с./) – остават във Втория социалистически интернационал и следват по стъпките на западноевропейската социалдемокрация, която вече е извоювала немалко права на работническата класа чрез синдикална дейност и парламентарно участие. Другото крило също запазва оригиналното название „Българска работническа социалдемократическа партия", но прибавя към него „тесни социалисти" – БРСДП (т.с.), за да подчертае привързаността си изключително към интересите, борбите и тежненията на пролетариата, а не към всички наемни класи, както съперниците им „широки социалисти".

Твърде рано, още от началото на съществуването си като самостоятелна партия, тесните социалисти започват развитието си паралелно с радикалното движение на Ленин. До началото на Европейската война през 1914 г. тези две партии се сближават, а се появяват и други революционно настроени групи и фракции в повечето европейски социалдемократически партии. През войната

Вторият социалистически интернационал е в безизходица. Тогава главните социалистически партии в Европа за много кратко време се превръщат от интернационалисти в патриоти, застават на различни позиции във войната и не съумяват да излязат с обща програма. Ленин още на 1 ноември 1914 г. в манифеста на болшевишката партия издига идеята за създаване на нов интернационал, за революция и за превръщане на империалистическата война в гражданска.

През септември 1915 г. в Цимервалд, Швейцария, Ленин свиква конференция с участието на множество европейски социалистически партии и фракции, настроени против войната. Васил Коларов присъства като български делегат. Там се оформя и т.нар. фракция на „левите цимервалдисти", екстремисти, водени от Ленин и изпаднали напълно под влиянието на крайните му схващания за използването на войната като двигател на социалистическа революция и коренно преобразуване на европейските държави чрез диктатура на пролетариата.

В края на април 1916 г. Цимервалдското движение провежда втора конференция в Кинтал, Швейцария, този път без българско участие, понеже Георги Кирков и Васил Коларов получават отказ за транзитна виза от Австрия (България е вече влязла във войната на страната на Централните сили). Тесните социалисти – все повече завиващи наляво и заставащи на позициите на Ленин – през 1917 г. приветстват Февруарската революция в Русия, която руските болшевики се стремят да превърнат в пролетарска и действително – девет месеца по-късно – жънат успехи.

Октомврийската революция окончателно ориентира българските тесни социалисти към приемане на лозунга на Ленин за превръщане на империалистическата война в гражданска. Дотогава, а и малко след това – чак до основаването на Коминтерна – партията се въздържа от въоръжени акции и приемането на войнствените лозунги остава само на хартия. По този начин тесните социалисти изпускат възможността да използват за свои цели недоволството на част от българските войници от разгрома на България във войната.

Радомирското въстание от септември 1918 г. и последвалото обявяване на Владайската република са изключителна заслуга на БЗНС (българските земеделци), докато социалистите на Благоев остават безучастни наблюдатели. Поради малобройността си е малко вероятно, че биха играли роля в събитията дори да имаха желание за това.

След няколко месеца тази позиция се променя. Руските болшевики вече са завзели властта, но се намират в положение на гражданска война. Нуждаещи се от международна помощ, те свикват от 2 до 6 март 1919 г. в Москва международна сбирка, на която присъстват делегати от 35 комунистически партии, комунистически групи и леви крила в социалдемократически партии, включително и от Българската работническа социалдемократическа партия (тесни социалисти).

На сбирката, която ще остане в историята като Учредителен конгрес на Третия, Комунистическия интернационал (Коминтерна), Ленин изнася доклад „За буржоазната демокрация и диктатурата на пролетариат", в който отбелязва основните цели на създаващото се обединение.[A] Партията на Благоев е представена от Кръстю Раковски, който одобрява новия Интернационал и след като подписва документите по пълномощно и на румънската социалистическа партия, става един от петте членове на Изпълнителния комитет заедно с Ленин, Троцки, Зиновиев (председател) и Фриц Платен.[B]

По своя замисъл Коминтернът е изграден като световна партия на революционното действие, поставяща си задачата да бъде ръководен център за подготовката и осъществяването на световната социалистическа революция. Но това е само на пръв поглед. По думите на един съвременник тя се оказва *Министерство на съветското правителство за провеждане на световната революция.*

Освен единна световна организация Коминтернът представлява, от друга страна, и сплотен съюз на отделните национални комунистически партии, които стават негови секции, както и на регионалните им обединения, каквото е например Балканската комунистическа федерация. Най-характерните черти на Коминтерна са строгата централизация, желязната дисциплина и пълната липса на самостоятелност на отделните национални партии, за чиято цел се създават задгранични отделения и спомагателни бюра на Изпълнителния комитет и негови представители се прикрепят към отделните партии.

Ръководната роля в Коминтерна: идейно-политическата, организационната и материалната, в това число и финансовата, се осъществява от Руската комунистическа партия (болшевики) и респективно от съветската държава, което го поставя в пълна зависимост от партийните и държавните ръководители на съветска Русия. За осъществяване на конспиративната дейност на

[A] Първият интернационал е основан през 1864 г. в Лондон. Карл Маркс е член на ръководството му, макар че не е между организаторите. Видните фигури в Интернационала освен Маркс са анархистът Бакунин, Прудон и Бланки. След вътрешни борби и крамоли Интернационалът се разпада окончателно до 1881 г.

Вторият интернационал се основава в Париж през 1889 г. Той се смята за „оригиналния" Социалистически интернационал. Председател е Емил Вандервелд. Други видни членове на Интернационала са Павел Акселрод, Георги Плеханов, Вера Засулич, Юлиус Мартов, Леон Троцки и Ленин, който е член от 1905 г., от Русия; Жан Жорес, Пол Лафарк, Жул Гед, Франция; Вилхелм Либкнехт, Карл Кауцки, Едуард Бернщайн, Аугуст Бебел, Клара Цеткин, Карл Либкнехт (син на Вилхелм Либкнехт), Роза Люксембург, Германия; Енрико Фери (по-късно става фашист), Италия. Фридрих Енгелс е избран за почетен председател през 1893 г.

[B] Само Ленин от тези петима членове умира в леглото си. Останалите: Раковски, Зиновиев и Платен, загиват в чистките на Сталин, Троцки е убит в Мексико от агент на Сталин.

Коминтерна са ангажирани и всички специални служби като ЧК, ГПУ, КГБ, НКВД и ГРУ.

В преследването на основните си цели Коминтернът се стреми да привлече като съюзници най-широки кръгове от демократичните и националноосвободителните движения в цял свят, каквито в България са Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО), Вътрешната тракийска революционна организация (ВТРО), Вътрешната добруджанска революционна организация (ВДРО) и др.

На 25–27 май 1919 г. в София заседава XXII конгрес на БРСДП (т.с.), който се превръща в Първи конгрес на БКП (т.с.). Пред 636 делегати, представляващи 436 партийни организации и групи, както и представители на масовите организации, контролирани от партията, Димитър Благоев изнася главния доклад, а конгресът, без много да обсъжда и разисква, единодушно решава да се присъедини към Коминтерна. Българската партия е първата, присъединила се към новия Интернационал, и единствената партия, станала негов член преди вторият му конгрес.

На конгреса се приема „Програмна декларация", в която се съобщава, че

Революционният пролетариат се бори да завладее политическата власт, да експроприира и превърне средствата за производство от частна в обществена собственост, да организира общественото производство и да осъществи социализма... Тая държава, която почива върху парламента, бюрокрацията и милитаризма, трябва да бъде разрушена... По тоя начин държавата ще се превърне от инструмент за потискане и експлоатация на народните мнозинства в инструмент за тяхното политическо освобождение и за строшаване веригите на икономическото им робство.

В третата част от Програмата „Социалистическа съветска република" и „Всенародна милиция и червена армия" се разискват задачите на социалистическата революция и замяната на буржоазната политическа система с диктатура на пролетариата, за масовата политическа стачка и въоръжено въстание като способи за ликвидирането на капитализма и изграждане на социалистическа държава.

В новия състав на ЦК на партията влизат Димитър Благоев, Георги Кирков, Христо Кабакчиев, Васил Коларов, Георги Димитров, Тодор Луканов и Никола Пенев. За председател на Контролната комисия е избран д-р Иван Пашов. Задачите са очертани, организация за постигането на набелязаните цели е вече създадена, остава да се прибегне до действие в подходящия момент.

Връзките между руските и българските комунисти – сега вече установени и регламентирани чрез членството в Коминтерна – продължават да се развиват и укрепват до степен, в която БКП (т.с.) се превръща в най-верния

последовател и изпълнител на директивите на новата международна организация. На втория конгрес на Коминтерна – юли–август 1920 г. – са приети 21 условия за влизане в Интернационала, като между тях е изискването присъединилата се партия да се обяви за **секция** на Коминтерна в дадената държава. Италианската и норвежката социалистическа партия са приети като нови членки.

Третият и четвъртият конгрес на Коминтерна – през 1921 и 1922 г. – издигат съюза със селячеството като основен фактор за изграждането на единен революционен фронт. А петият конгрес, ръководен от Сталин, състоял се след смъртта на Ленин, изисква **пълна болшевизация** на партиите членки. По-късно отцепилите се от Коминтерна левичарски партии и групи, които дори създават нов, Четвърти, интернационал на Троцки (вече в емиграция), признават само първите два конгреса или най-много четирите на московския Коминтерн като легитимни.

Българските комунисти се превръщат в най-верните съюзници на руските болшевики, които са създали и укрепили Коминтерна. От 1919 г. – присъединяването им към новия Интернационал – до неговото „разтуряне" през 1943 г., а и след това, когато през 1947 г. организацията се възкресява под названието Коминформ, българската партия сляпо и безрезервно следва наставленията, указанията и нарежданията, изхождащи от централата в Москва. Ленин, Зиновиев и Троцки, а по-късно и Сталин съответно се отблагодаряват.

В апарата на Коминтерна, който непрекъснато се разраства, участват много български комунисти на ръководни длъжности, като по брой те отстъпват или се равняват само на броя на полските им съидейници. До края на 20-те години от всички чужденци емигранти, бегълци и функционери на Коминтерна над 17% са българи.

Когато има нужда да се внедрят заповедите на Кремъл на място, Коминтернът изпраща българи: още през октомври 1920 г. Кабакчиев придружава Зиновиев на конгреса на германската независима социалдемократическа партия в Хале, на който тя се разцепва, а през януари на следващата 1921 г. пак Кабакчиев, заедно с унгареца Ракоци, дисциплинира италианските комунисти на конгреса им в Ливорно.

През февруари 1923 г. Васил Коларов, придружен от Карл Радек, върши същото на конгреса на норвежките комунисти в Осло. Коларов е главен пълномощник на Коминтерна в Западна Европа и през 1922 и 1923 г. присъства на конгреси и конференции на левичарски и социалистически партии в Париж, Рим, Франкфурт, Лайпциг и Прага. От ноември 1922 до юни 1924 г. – между четвъртия и петия конгрес на Коминтерна, той е секретар на Изпълнителния комитет (Изпълком). През август 1923 г. Коларов е избран на пленум на Коминтерна за един от тримата секретари (другите са

Пятницки и Нойрат), а през 1928 и 1929 г. ръководи Секретариата за балканските страни и е неотменен член на президиума до разтурянето му на 15 май 1943 г.

Георги Димитров става кандидат-член на Изпълкома през 1924 г., върши подмолна работа за Коминтерна в Западна Европа до арестуването му през 1933 г. във връзка със запалването на Райхстага в Берлин. След освобождаването му от немския затвор и подслоняването му в Москва той е избран за Генерален секретар, длъжност, която изпълнява до 1943 г.[А]

Много други български комунисти са заемали ръководни длъжности в Коминтерна през годините на съществуването му. Между 1923 и 1944 г. от общо 130 членове на Централния комитет на Българската комунистическа партия 100 човека са пребивавали в СССР за различни периоди от време.

Освен вече споменатите Христо Кабакчиев, Васил Коларов и Георги Димитров във всекидневната дейност на организацията участват редица видни българи. Стела Благоева, дъщерята на лидера на БКП до 1924 г. и съпруга на Коста Янков, загиналия участник във взривяването на катедралата „Св. Неделя" през април 1925 г., оглавява отдела за латиноговорещите страни в кадровото управление на Коминтерна. В секретариата на организацията работят Петър Искров, Павлов – Енчо, Ламбрев – Росен, Трайчо Костов, Илия Василев – Бойко, член на екзекутивния комитет на младежкия Интернационал, Стоян Минев, който под името Лоренцо Ванини е представлявал италианската комунистическа партия в Коминтерна, но се е занимавал и с комунистическите партии в Латинска Америка, а през 1937–1938 г. и с испанската комунистическа партия; Борис Стефанов, българин от Добруджа, лидер в Румънската комунистическа партия и неин представител в Коминтерна през 30-те години, и много други. Гаврил Генов, един от водачите на септемврийския метеж от 1923 г., заема пост в Международния селски съвет в Москва.

Редица българи, между които и емигранти в СССР след септемврийските събития от 1923 г., са заемали ръководни длъжности в съветската администрация, учебното дело, военните части и академии, пропагандни и разузнавателни школи и други подобни. Между тях най-изявеният е Кръстю Раковски, роднина на Георги С. Раковски (баба му по майчина линия е сестра

[А] Има податки за принадлежност на Георги Димитров към съветските тайни служби. Вж. BBC Bulgarian.com Георги Димитров – съветски агент? 10/10/2005 and GD Soviet agent 2 10/17/2005, автор Димитър Димитров. Новоразсекретено в Лондон „историческо досие" на Георги Димитров съдържа елементи от няколко работни досиета, които британските тайни служби МИ1 (британското военно разузнаване) са водели за него. Той е ползвал имената Рудолф Ян Хедигер или Хайдигер. Квалификация – съветските тайни служби, 1927 г. – служител на контраразузнаването. Вж. също Димитрова (2005).

на революционера). Той е член на ЦК на руската комунистическа партия и се издига до министър-председател на Съветска Украйна от 1919 до 1923 г., а впоследствие става посланик на СССР в Лондон и Париж.

Борис Стоманяков, протеже на Ленин и Литвинов, става търговски представител в Германия и от 1934 до 1938 г. е заместник-комисар по външните работи. Кирил Телалов е на дипломатическа работа в Китай. Соломон Голдщайн, личен приятел на Ленин и един от основателите на швейцарската комунистическа партия, е секретар на Адолф Йофе в съветското посолство във Виена. Г. Пейчев служи като секретар в съветското посолство в Париж, Д. Петрунов – в Лондон. Роман Аврамов, личен представител на Ленин в Швейцария, Германия и на Балканите, оглавява търговски мисии в Германия, Франция и Англия.

Рубен Леви е бил съветски политически комисар в Мадрид по време на Испанската гражданска война под името Мигел, след това директор на секретно поделение на Коминтерна в Кушаренково под името Михайлов, а през 50-те години е министър на културата в България под името Рубен Аврамов. Иван Караиванов, съветник на Тито, е бил секретар на Георги Димитров през 20-те години, а след това началник в кадровия отдел на Коминтерна.

Георги Андрейчин, виден функционер в американското синдикално движение и един от основателите на американската комунистическа партия, през 1921 г. в Москва става член на Изпълнителния комитет на Профинтерна (Работнически интернационал, подразделение на Коминтерна). Станке Димитров – Марек, който се е занимавал главно с проблемите на емиграцията в СССР, е завеждал българския отдел на Комунистическия университет на малцинствата от Запада (КУНМЗ). Инструктори и преподаватели в този университет са били Антон Иванов, Фердинанд Козовски, Стела Благоева, Сава Гановски, Васил Карапиколов, Борис Симов, Цветан Кръстанов и Койка Тинева. Съпругата на Марек – Регина Кашер-Димитрова, полякиня от еврейски произход – работи в бюрото на германската комунистическа партия в изгнание. Тя е написала и интересна история за българите на работа в КУНМЗ.

Вълко Червенков (Владимиров, Венелин) емигрира в СССР след участието си във взривяването на катедралата „Св. Неделя" в София през 1925 г., завършва ГПУ академия в Москва и преподава в Ленинското интернационално училище от 1928 до 1934 г. Там преподава и Христо Кабакчиев, който става член на съветската академия на науките в 1935 г. Тодор Павлов, също участник в атентата на църквата „Св. Неделя" и беглец в СССР, става професор по диалектически материализъм в Института за червени професори, покъсно е декан на факултета по философия в Московския институт.

Не по-малко значително е присъствието на българи-емигранти-комунисти във военните подразделения на СССР. Тези от тях, които притежават

дори минимални военни знания или практика, още преди септемврийските събития са били плътно наблюдавани и използвани по различен начин в съветските въоръжени сили. Васил Каравасилев, Кузман Стойков, Георги Иванов (Доктора), Димитър Георгиев и Боню Петровски са били привлечени за по-нататъшно обучение в многобройните съветски военни академии и институти. Между тях се откроява Боян Българанов, който по време на Втората световна война е бил използван за изпълнение на различни военноразузнавателни задачи в Македония.

Георги Дамянов (Белов), завършил престижната академия „Фрунзе" и изпълнявал съветски поръчения по време на Испанската гражданска война, след 9 септември 1944 г. става министър на отбраната в България. Петър Панчевски, който също е бил министър на отбраната, завършва „Фрунзе", както и Военната академия в Ленинград и има чин на генерал-майор в Червената армия. Такъв е и Иван Кинов, бъдещ български генерал.

По-нисшите чинове са стотици; между тях е полковник Цвятко Радойнов-Радионов, висш съветник и участник в Испанската гражданска война. По време на войната той бе изпратен в България начело на диверсионни групи, бе заловен, съден и разстрелян през 1942 г.

Иван Винаров, бъдещ български генерал, завербуван като разузнавач-шпионин от известния висш съветски разузнавач Берзин, през 20-те години е бил използван за шпионски мисии в Китай и в Централна Европа. Освен Караиванов и Щерю Атанасов – известни фигури от България през 40-те и 50-те години – множество български емигранти са били рекрутирани и натоварени със секретни поръчения в Далечния изток, Китай и Корея. Такива са били Христо Паков, който е тренирал пилоти на Куоминтанга на Чан Кайшъ в Китай, Христо Боев, със завидна военна кариера през 30-те години, Антон Недялков, д-р Янко Канети, Боян Пананчев, служил като куриер на Коминтерна, Владимир Седлоев (Горски), зачислен като полковник в съветската армия на маршал Блюхер в Далечния изток, и други.

Трудно е да се установи точният брой на българите в СССР, които са участвали в дейността на Коминтерна или са били свързани по някакъв начин със съветската администрация, както и на тези, които са заемали отговорни постове в болшевишката партия. Част от трудностите пред изследователя се дължат поне на три фактора: наличието на етнически българи в териториите на СССР след 1917 г., различните вълни от емигранти и бегълци от България през годините между Октомврийската революция от 1917 г. и атаката на Германия срещу СССР през юни 1941 г. и непрекъснатото движение на българи към СССР и обратно. Проблемите с визи и паспорти са били минимални, въпреки че България установява дипломатически отношения със СССР едва през 1934 г.

Голям брой българи се заселват в Русия дълги години преди Освобождението на България. Поне до известна степен те са ненапълно интегрирани, поддържат националното си съзнание (и към днешна дата) и живеят компактно, главно в Бесарабия, Молдова, Южна Украйна и Одеската област. В продължение на няколко поколения – може би четири или повече – броят им е все още значителен. През годините се изчисляват между 600 000 и 800 000, но по последни официални данни от преброяванията в Украйна, Молдова и Русия общият им брой е около 400 000.

Между наследниците на оригиналните българи емигранти се намират и немалко комунисти, които членуват в руската болшевишка партия, работят в съветските административни учреждения и участват в дейността на Коминтерна. Постепенно бегълците от България се присъединяват към сънародниците си и двете групи живеят и работят съвместно. Те делят радости, успехи и гинат заедно в годините на големия терор: 1937–1940 г.

Преди 9 юни 1923 г. не повече от 300 „нови" българи са в Русия, от които повече от 50 живеят в Москва. Но понеже втората вълна от бегълци започва да пристига в СССР през втората половина на 1925 г. и достига върха си чак следващата година, относителната тежест на българите всред общия брой на политическата емиграция в СССР трябва да се е увеличила.

От началото на 1924 само в Одеса, за три години и половина, са били регистрирани 1000 бегълци от България. През периода между двете войни българските бегълци са общо 2000, а вероятно и повече от 3000. Тази цифра, между 2000 и 3000 души, е потвърдена от Благой Попов, но оспорена от Румен Аврамов – Леви (който през 1966 г. по време на интервюто си с професор Нисан Оурън е бил под строг партиен контрол). Повечето от тези българи са останали в СССР, но през годините общият им брой се е променял, понеже някои са били привиквани от България, други са били изпращани обратно в родината, и то многократно.

Едната от двете главни групи българи, занимаващи се с политика, се е намирала в Южна Украйна с център Одеса, а другата – в Москва и Ленинград.

Нямаше друга страна, където руското се смесваше толкова успешно с комунизма, както СССР.

Краят на Европейската война, Радомирското въстание и събитията в България до 9 юни 1923 г.

Въпреки големия шум и реклама, които съпътстват събитията в Русия през 1917 г., кулминирали с Петроградския преврат, когато Ленин и шепата му съмишленици успяват да вземат властта на 23 октомври (по стар стил), събития ободряващи, ако не и вдъхновяващи левите партии и движения в Европа, българските социалисти не съумяват в края на Европейската война да използват възможностите за действие, имитирайки любимците си от Русия. По-късно партийните историци ще обозначат този период в историята на Българската комунистическа партия като неразвита болшевизация.

За България войната привършва през септември 1918 г., след пробива на фронта при Добро поле. Последиците за държавата и обществото са много тежки както в икономическо, така и в политическо и социално отношение.

Части от разбитите дивизии, отстъпили от фронта, към които се присъединяват военни части от другаде и агитатори от вътрешността на страната, се устремяват към Кюстендил и след това към Радомир. От София пристигат земеделските водачи Александър Стамболийски и Райко Даскалов, които застават начело на бунта. Комунистическата историография го нарече „Радомирско въстание" и/или „Владайска република".

Даскалов се обявява за главнокомандващ на тази набързо съставена републиканска армия и заедно с нея настъпва към София. Около Владая са пресрещнати от лоялни на правителството военни части, съставени от юнкери и някои немски офицери от столицата, и бунтовниците са разбити. Райко Даскалов избягва в Солун, а Стамболийски се скрива в София. За щастие жертвите са минимални. По-тягостно е настроението, което обзема страната. Тогава обаче едва ли е съзряно най-неприятното нещо: поставено е началото на излишното, но и фатално разделение на народа, което продължава дълги години и се проявява чак до наши дни.

На 3 октомври 1918 г. цар Фердинанд абдикира и синът му е провъзгласен за български цар под името Борис III. За страната обаче още е твърде рано да се възвърне към нормален политически и стопански живот. Предстоят ѝ още събития. На политическата сцена излизат тесните социалисти, вече станали комунисти и горди членове на Комунистическия интернационал. Започва периодът на „болшевизация на партията", което в българския контекст означава подготовка на революция и насилствено вземане на властта.

Много скоро след XXII конгрес на тесняшката партия, който се провежда през май 1919 г., започва създаването на стройна и сравнително добре из-

градена комунистическа военна организация, която има за цел събарянето по насилствен начин на съществуващия порядък в държавата. Напълно вярно е схващането, че този завой към въоръжени действия и насилие е обусловен от приемането на руско-болшевишките тезиси, внедрени в програмата и правилата за членство в Коминтерна. Става ясно обаче, че самите тесняци не са били чужди на тези идеи далеч преди членството им в Коминтерна.

Трябва да се отбележи, че въоръжените действия, посягането към вземане на властта чрез насилие, опитите за революция и 70 години на почти непрекъснат терор – от 1919 до 1989 г. – са непредизвикани, още по-малко са провокирани от сили, враждебни на комунистите. Най-малко от българските правителства през годините от 1919 до 1944 г.

Това са действия, отговорността за които пада изцяло върху Българската комунистическа партия и ръководителите ѝ, макар че ролята на Коминтерна и на вдъхновителите от Москва не бива да бъде подценявана, нито пренебрегната. С това се разбива основният мит, насаждан от казионната историография: твърдеше се и още се поддържа това невярно твърдение, че действията на БКП са били предизвикани от преврата на 9 юни 1923 г., така че българският народ, воден от комунисти и земеделци, е пристъпил към законосъобразна защита и отбрана.

Никой не е спирал, нито преследвал българските комунисти да участват в парламентарния живот на страната, за да убеждават обществото в правотата на възгледите си, по същия начин, както са го правили от създаването си през 1891 г. до 1919 г. Особено в изключително благоприятната политическа обстановка, създала се у нас след Европейската война. Тогава престижът на българските социалисти – тесни и широки, комунисти и социалдемократи, привържениците на Димитър Благоев и на Янко Сакъзов – е в своя апогей, който никога след това няма да бъде достигнат.

На парламентарните избори през 1919 г. (XVIII обикновено народно събрание – ОНС) комунистите са втори с 47 депутати, а социалдемократите (широките социалисти) получават 38 от общо избрани 236 депутати и са на трето място. Първа е Земеделската партия със 77 мандата. За комунистите гласуват 118 729 души, за социалдемократите – 84 185, а за земеделците – 176 281 от общо 574 577 подадени гласове. На следващите избори за XIX ОНС през 1920 г. комунистите получават още по-голяма подкрепа от избирателите. Те отново са на второ място, но за тях гласуват вече 184 232 души и получават 47 депутатски места от общо 229. Социалдемократите са на 9-о място с 38 242 гласа и само 9 депутати. Земеделците почти удвояват гласовете си, като получават 349 212 гласа от общо подадени 817 793 и 110 депутати. В местните избори от 1920 г. комунистите печелят 65 селски и 32 общински съвета.

Тези добри резултати са постигнати, въпреки че през 1920 г. членският състав на БКП е само 34 000. Нищо и никой не пречи на българските кому-

нисти да продължават участието си в демократично развиващия се живот на страната си и да се състезават в надпреварата за повече гласове – както постъпват социалдемократите например – с надеждата, че с течение на времето те ще увеличават гласовете си и ще имат възможност да дойдат на власт по законен и честен начин, да управляват и да докажат правотата на схващанията си. Това, разбира се, не се случва и БКП избира съвършено различен път на развитие.

Както се вижда от архивните материали и от спомените на участници в тези събития, началните действия на българските комунисти за създаването на въоръжена организация с цел насилствено завземане на властта започват още по време на войната – между 1915 и 1918 г., преди „болшевизацията" на Партията.

От архивните източници, от полицейските справки и другите ведомства на реда, както и от източниците, произхождащи от комунистическите архиви, мемоарната литература и историческите документи, става ясно, че оригиналното предизвикателство и причините за кървавите събития от 20-те години в България са породени, инспирирани, вдъхновени и водени от Българската комунистическа партия. При това събитията се осъществяват с активната помощ на СССР и болшевишкото ѝ ръководство, те са по тяхно нареждане и са изцяло финансирани от Москва.

Като описание и анализ на ранните опити (още по време на войната 1915–1918) за започване на въоръжена борба против законната власт в България меродавни са трудовете на Иван Винаров и Цола Драгойчева. Книгите им дават доста ясна представа за събитията, защото са писани от очевидци и участници в тях, като едновременно са искрени и партийно предубедени в анализите си. Те показват по несъмнен начин намеренията и действията на Партията от онова време и в същото време разкриват целите и задачите на БКП. Такива са били и намеренията на авторите: сходство между партийно пристрастие, историческа истина и завет към бъдещите комунистически поколения. Но откровените им спомени дават красноречив отговор на немаловажния въпрос: кой носи вината за фаталното разделение на българския народ и за многобройните кървави жертви, паднали и от двете страни?

Интересни са спомените на генерал Иван Винаров („Бойци на тихия фронт"). В книгата си Винаров без всякакви задръжки описва огромната военна подготовка, въоръжаването и връзките на българските комунисти с московските болшевики, които финансират и ръководят съпротивата на българските си колеги срещу законно избраните български правителства. Веднага след присъединяването на БКП към Коминтерна започва субсидирането на българската партия от Москва. Има сведения за 20 милиона лева годишно. Възможно е това да са средства, постоянно превеждани за нуждите

на българската партия – за заплати на апарата и за печатни издания и пропаганда, но те сигурно не включват доставките на оръжие и амуниции.

През лятото на 1922 г. партията издава 13 различни вестници и списания, от които „Работнически вестник" в 25 000 броя дневно. Между 1919 и края на 1922 г. партийното издателство е издало 1 500 000 копия от комунистически книги и брошури, преводи и оригинални творби.

Особено внимание се е отделяло на „фронтовите" организации: през 1922 г. комунистическата Федерация на професионалните съюзи има 29 000 членове, съществуват специализирани съюзи, дружества в почти всички възможни отрасли: имигранти, преселници, емигранти, ветерани от войните, на тези от запаса и подофицерски съюзи, спортни, въздържателни и др. През 1920 г. кооперация „Освобождение" има 13 560 членове, две години по-късно те са 57 000.

Още преди преименуването на тесняшката партия в комунистическа, което става през 1919 г., и преди приемането ѝ в Комунистическия интернационал, на който българската партия е съучредител, започва складирането и доставката на оръжие и подготовката за въоръжена борба против режима.

Не зная как и кога са започнали въоръжаването си комунистите от другите райони на страната, но Плевенската партийна организация пристъпи към това дело ***още по време на войната****.*

Значи още през 1915–1918 г., не след 1918–1919 г., комунистите са възнамерявали и планирали разрушаването на българската държава! Иначе за какво е било това въоръжаване? Още по-малко това въоръжаване е в отговор на „фашистките изстъпления през септември 1923 г. срещу безпомощния и невъоръжен български народ".

Дали въоръжаването още в тоя сравнително ранен период бе самоинициатива на Плевенската организация – това нека решат историците. Но твърде скоро след края на войната от София получихме тайно централно нареждане – събирайте оръжие.
Беше зимата на 1920 г., когато Тодор Луканов, секретар на Плевенската организация и член на ЦК, свика в града тайно събрание... После предаде централното разпореждане за оръжието. – Трябва да търсим оръжие от всекиго и навсякъде където намерим. Ще го изземваме, купуваме и прочие – според възможността и конкретния случай.

Започва организиране по петорки, назначават се отговорници от военната организация. „Истинската военна организация в Плевен и в цялата партия беше изградена, както е известно, след реакционерската провокация на 24.V.1921." За тази „реакционна провокация" виж по-долу.

За да няма съмнение в развитието на комунистическата партия, Винаров дава кратко описание и характеристика на учредителния период. През май 1919 г. в София се открива XXII пореден конгрес и първи Учредителен на БКП (т.с.). Приема се програмна декларация на партията, в която се прокламира „насилствено сваляне на буржоазията и капитализма по пътя на *въоръженото въстание*, съветска власт като форма на диктатурата на пролетариата и обявяване на партията като съоснователка и неразделна част от Третия комунистически интернационал".

Веднага след конгреса ЦК разпорежда да се създават окръжни комисии за ръководство на нелегалната партийна работа, първата задача на която е незабавното пристъпване към въоръжаване. Винаров описва доста подробно военното партийно ръководство и структурата на петорки. В местното скривалище има пушки, патрони и две тежки картечници. Организира се експроприация на оръжие от тайните складове, в които българската армия крие оръжие от победителите:

За няколко седмици успяхме да изземем стотина пушки – манлихери, кавалерийски карабини, трилинейки, хиляди пушечни патрони, стотици бомбиодринки, осем тежки картечници заедно с десетки картечни ленти.

Прибягва се до масови кражби на оръжие от погреби, складове, от влакови и корабни композиции. В началото на 1921 г. по нареждане на Васил Коларов комунисти взривяват жп линията – моста на Вит при Циментовия завод, за да спрат извозването на оръжия през Варна за белите армии в Русия. Дори са откраднати две оръдия от музея в Плевен, за тях се намират затвори, снаряди и всичко друго необходимо.

Каналът със съветска Русия през Черно море е съществувал още от 1921 г. Чрез него се прехвърлят големи количества оръжие и боеприпаси за нуждите на най-разнообразни терористични групи в България. Повечето от тях обаче са складирани и са на разположение на българските комунисти.

Васил Коларов и Боян Българанов, които с Винаров са избягали в Русия, се връщат в България след 9 юни 1923 г., за да подготвят въстание. Големи количества оръжие се прехвърлят от Русия в България през 1923 г., а и след това. Само месец преди падането от власт на земеделското управление – през май 1923 г. – е заловен съветски параход, който пренася оръжие от Одеса за Варна. Цялото партийно ръководство във Варна е арестувано, задържани са били комунисти от много други градове. Комунисти от цялата страна биват поголовно арестувани.

През 1924 г. пристигат десетина гемии с пушки, картечници, револвери, боеприпаси, бомби. Властите залавят един от товарите. В него намират 1 тежка картечница, 8 леки картечници, 95 манлихерови пушки с 9120 патрона, 14 автоматични френски пушки с 5760 патрона, 21 600 патрона за френ-

ски карабини, 150 револвера наган с 40 500 патрона, 879 бомби – френски, както и одринки. Тук Винаров цитира протокола от следствието.

Налага се изводът, че още през 1915 г. българските комунисти са възнамерявали, планирали и са започнали да осъществяват пълното разрушаване на българското общество, държава и правов ред.

Цола Драгойчева в спомените си „Повеля на дълга" дава доста подробни сведения за военизирането на комунистическата партия. Трудно е да се мисли, че информацията ѝ не е вярна или манипулирана, понеже не е била опровергана нито веднъж през следващите 40 години. Трите ѝ книги са издадени от „Партиздат", което носи имприматурата на истинност и ортодоксалност, утвърдена от най-висшите жреци на партийната истина.

Военната организация (ВО) на партията –

тя се роди в тайна и бе призвана да действа в тайна до часа на въоръженото въстание – нейната върховна цел.

През пролетта на 1920 г. – по-малко от три години след победата на Октомврийската революция – и една година след Първия конгрес на БКП, когато тя се преименува в комунистическа и става членка съоснователка на Третия комунистически интернационал, Васил Коларов, секретарят на партията, свиква на съвещание група активни комунисти – запасни офицери с доказани военнотехнически знания и богат фронтовашки опит. Това са Тодор Атанасов, Коста Янков, Петко Напетов, Александър Джерманов, Антон Недялков и други. В обстановка на пълна секретност Коларов поставя задачата за създаване на организация със специално предназначение. Нейните цели – *„подготовка на партията за въоръжено въстание"*.

Учредява се върховно военнотехническо ръководство на тази организация, която малко по-късно получава името Военен комитет, или колегия при Централния комитет (ЦК) на БКП, а през периода между септемврийския метеж от 1923 г. и априлските събития от 1925 г. – тя е наречена Военна организация на партията, или съкратено ВО.

Според Цола Драгойчева фактът на възникването на ВО води към три заключения (*„изключително важни"*)

Първо, раждането на ВО е несъмнен резултат от запознаването на партията с революционния опит на болшевиките. Второ, задачите на ВО свидетелстват за ленинизацията на партията, надмогвайки ерата на легализма и просветителството, и трето, целите на ВО и нейните методи на действия ясно показват обръщане на партията с лице към проблема за въоръженото въстание, тоест проблема за властта.

До пролетта на 1924 г. ВО претърпява кратка, но бърза и значителна еволюция.

До 9 юни партията все още съществува легално, но след тази дата и особено след метежа от септември 1923 г. условията стават различни, а през пролетта на 1924 г. *„целите бяха такива на непосредственото революционно действие, цели на антифашисткото въстание, цели на гражданската война. В резултат върховното военнотехническо ръководство и Военната колегия при ЦК на БКП прераснат – в съответствие с духа на времето – в мощна, стегната, боеготовна ВО“.*

Цола Драгойчева трябва да знае тези неща от личен опит, тъй като през пролетта на 1924 г. тя е привлечена като пълноправен и постоянен член на ВО, та чак до 9.IX.1944 г.

Боян Българанов-Богдан, началник на Североизточната военна област, по решение на ЦК е изпратен в Съветската военна академия. Ръководното начало при изясняване на структурата на ВО, взаимоотношенията ѝ с ЦК и местните партийни организации, конкретните цели и бойно-оперативните задачи са били извлечени от опита на болшевишката партия:

По късно узнах, че настолно ръководство на военните дейци при ЦК на партията е бил „Правилникът за всемирната гражданска война.

В новите условия [след неуспешния септемврийски метеж от 1923] *задачите на ВО бяха:... военнотехническо обучение на бойните групи, активизиране на четническото движение, подривна работа в армията, снабдяване с оръжие...*

Възприемайки опита и традициите на военно-партийната организация до Септемврийското въстание, новата ВО преустройваше структурата си в съгласие с новия производствено-териториален принцип. Вместо десетките основна бойна единица на ВО сега станаха шесторките, организирани не само по квартали и села, но и в производствените предприятия... Където нямаше условия за създаване на шесторка, изграждаше се тройка. Четири шесторки образуваха една милиционна чета, а четири чети – дружина: четите и дружините имаха вече свой ръководен щаб начело обикновено със запасен офицер.

Районът като по-голяма организационна формация на ВО обединяваше всички бойни шесторки, чети и дружини в малките градове и тяхната селска околия. Всички райони в даден партиен окръг образуваха военния окръг, а окръзите в страната бяха разпределени в 5 военни области: Североизточна (включваща Русенски, Варненски и Шуменски окръг), Северна (Плевенски и Търновски окръг), Северозападна (Врачански и Видински окръг), Софийска (Софийски, Кюстендилски, днешните Благоевградски и Перишки окръг) и Южнобългарска (включваща цяла Южна България).

Нормалното функциониране на ВО, нейните специфични задачи и особено предназначение изискват прякото и непосредствено ръководство на ЦК на партията... всички решения и разпореждания на ВО се превеждат в изпълнение само след одобрението на ЦК на партията...

Несъгласие или противопоставяне между ВО и партията на практика рядко се получаваха... постоянен и най-близък контрол върху дейността на Централния военен комитет от ЦК на партията... ЦК осъществява тоя контрол чрез свой постоянен представител в ЦК на ВО – до 9 юни това е членът на ЦК на БКП Антон Иванов...

Структурата на военната организация по места е определена от: Областен военен комитет в състав: началник на областта; началник щаб; завеждащ връзките с ЦК на ВО, както и с окръжните, градските и всички поважни районни комитети в съответната област, а така също и разузнаването; отговорник по въоръжаването; отговорник за работата в казармите (наричана още антимилитаристична, или съкратено АМИ дейност).

Основен принцип в работата на ВО е спазването на най-строга конспирация... специален шифър, подставен адрес, симпатично (невидимо) мастило, тайни явки, пароли... Грижливо проучване на кадрите... Специална група сътрудници и инструктори на ЦК на ВО: обикновено бивши фронтовaци, запасни офицери от войните, както и действащи офицери „с чин до полковник"...

Оръжие идва от СССР, Гърция, Югославия. От СССР пристигат моторници с *„емигранти... радиостанции... тази в Търговище приела шифровано съобщение от Севастопол за нова пратка с оръжие... с две рибарски гемии..."*.

През май 1921 г. Висшият партиен съвет (след третия конгрес от 1921 г.) приема резолюция, с която се признава необходимостта от „нелегални революционни организации".

Положението в страната през трите години след края на войната – завършила с поражение за България – се изостря главно поради икономическите трудности, голямата част от армията е демобилизирана и по-специално офицерският корпус, който е силно орязан според разпоредбите на мирния договор от Ньой, подписан през 1919 г. Към всичко това се прибавя и присъствието на съглашенски войски в страната, както и силните настроения в полза на левите партийни групировки. Подобно е положението и в другите европейски страни, озовали се в лагера на победените след края на Европейската война: това е период на метежи, въоръжени схватки между враждуващи партийни групировки, опити за революция в атмосфера на обща несигурност.

От тази ситуция се възползват левите сили – не само в България, но и в цяла Европа. Те са инспирирани и поддържани от съветска Русия, която, ма-

кар и увлечена в кървава гражданска война, намира време, сили и средства да помага, а нерядко и да ръководи метежи и бунтове в цяла Европа.

В Унгария агентът на Коминтерна Бела Кун („касапинът от Одеса") заедно със свои съмишленици, унгарски комунисти, успява да завземе властта в Будапеща и да наложи кратък, но много кървав режим на насилие и терор, но метежът бива потушен, след като румънски военни части влизат в Будапеща и прогонват превратаджиите.

Ноемврийската революция от 1918 г. в Германия преминава през няколко фази и завършва със Спартакисткия бунт през януари 1919 г. Избухва революция в Берлин, водена от немски агенти на Коминтерна: „червената" Роза Люксембург (полска еврейка), Карл Либкнехт и други. Има революция в Хамбург и в Бавария, където е обявена т.нар. Баварска съветска република. Всички тези бунтове са потушени (от социалдемократическо правителство!), но развръзката е още далеч, понеже германското общество е като че ли фатално разделено между лявото и дясното. През 1923 г. междуособиците продължават с опитите на Адолф Хитлер да вземе властта в Мюнхен, но пучът на националсоциалистите не успява и завземането им на властта е отложено с десетина години.

В Турция младотурците под водачеството на Мустафа Кемал, по-късно наречен Ататюрк, баща на турците, завършват революцията си, свалят султана и обявяват република, водят военни действия срещу Гърция, побеждават, обръщат се срещу арменското малцинство и се сприятеляват със Съветска Русия, също загубила Европейската война.

Безредици – на много по-ниско ниво – има в Румъния, в Гърция, в Холандия, Франция и Белгия. България не остава назад.

Политическата обстановка в страната е крайно нестабилна. Само за година и четири месеца у нас се изреждат шест правителства с четири различни министър-председатели. След оставката на правителството на Васил Радославов (либерали, народнолиберали и младолиберали) през юни 1918 г. на власт идва Александър Малинов с Демократическата партия; той съставя две правителства, второто е широка коалиция, в която участват БЗНС, БРСДП – широки социалисти, Радикалдемократи и Народната партия, но управлява само пет месеца – до ноември 1918 г.

Сменя го Теодор Теодоров, който също формира две правителства и се задържа единадесет месеца – до октомври 1919 г. Двете правителства са коалиционни: Народна партия, Радикалдемократи, Прогресивни либерали, БЗНС и БРСДП (ш.с.). След изборите през август 1919 г. Александър Стамболийски и неговият Български земеделски народен съюз (БЗНС) получават най-много гласове и образуват правителство, в което преобладава БЗНС, но има и други партии: трима от осемте министри са от Народната партия и Прогресивни либерали. Те отпадат и са заместени от земеделци през април 1920 г. БЗНС управлява еднолично чак до 9 юни 1923 г.

Нестабилната политическа ситуация поражда несигурност сред обществото, държавата изнемогва и мъчно удържа насилствените действия на редица политически сили, главно комунисти и анархисти, които се стремят да използват обстановката за своя изява. Това е период на стачки, атентати, политически убийства и повсеместни нарушения на обществения ред и сигурността в страната.

Подготовката на БКП за въоръжен сблъсък с легалните власти е в ход. През ноември 1919 г. полицията залавя сандъци с бомби и динамит, складирани у комунистически терористи, които са арестувани. На 4 ноември лидерите на ВМРО Тодор Александров и Александър Протогеров са арестувани от властите, но успяват да избягат от ареста с помощта на Антон Прудкин, който е началник на полицията и градоначалник в София.

В края на следващия месец избухва огромна по размер железничарска стачка, която е провокирана от комунистите, но по-късно към стачката се присъединяват и социалдемократическите железничарски синдикати. Страната е парализирана и само страхът от окупация от съглашенски военни части с цел въдворяване на ред и законност кара правителството да я потуши, дори и с цената на провокации.

На 20 срещу 21 януари 1920 г. същият Антон Прудкин ръководи взривяването на надлеза в „Надежда", диверсантска акция на правителството на БЗНС. Властта приписва инцидента на комунистите и успява да разгони стачкуващите, като ги мобилизира, прави ги военно отговорни и арестува част от техните ръководители. По-късно същата година Прудкин е уволнен от постовете, които заема, а през 1925 г. признава за деянието си и е осъден на доживотен затвор.

БЗНС среща сериозна съпротива от коалиционните си партньори в правителството. За да се освободи от тяхната опека, на 20 февруари 1920 г. Александър Стамболийски предизвиква разпускането на Народното събрание. Насрочени са парламентарни избори, които са проведени на 28 март с.г. Те донасят голяма изборна победа на земеделците – 349 212 гласа и 110 депутатски мандата. За да може да образува самостоятелно правителство обаче, БЗНС предизвиква касирането на 13 народни представители от други партии. На 21 май е съставен нов кабинет само от земеделци.

Проблемите пред властта съвсем не са преодолени. Безредиците, политическите убийства и проявите на организирано насилие продължават.

На 24 януари 1920 г. край Пещера е убит Михаил Такев, един от главните водачи на Демократическата партия, деец от македонското движение, няколко пъти министър, виден адвокат и общественик. По-рано – през 1897 г. – срещу него е извършен друг атентат – несполучлив, но тогава куршумите улучват неговия приятел и съпартиец Алеко Константинов. За убийството е обвинен анархо-комунистът Георги Донски, който по това време е бил с група крайнолеви екстремисти.

Твърдяло се е, че в убийството е замесен БЗНС, но тази теза не е била доказана при дознанието и пред съда. Подозрение за деянието пада и върху комунистическата партия. Георги Донски се предава на полицията, но е убит при опит за бягство преди завършването на съдебния процес. За съучастие в убийството са осъдени трима членове на групата на Донски. На името на Такев има площад в София и негов паметник.

На 3 март 1920 г. е извършен атентат в кинотеатър „Одеон" в София. За тази дата е насрочено голямо обществено събрание, на което трябва да говори Пьотр Рис, емигрант от Русия, известна политическа фигура от конституционно-демократическата партия на П. Н. Милюков. Очаква се да присъстват народни представители, министри и редица представители на софийския политически елит (на събранието присъства и Иван Михайлов, бъдещият водач на ВМРО, станал лидер след убийството на Тодор Александров през август 1924 г.). Адската машина, скрита в първите редове, експлодира преждевременно, но жертвите не са малко: шест души са убити и повече от 15 са ранени. Вината е хвърлена върху комунистическата партия, която отрича да е замесена в атентата, но и досега версията за комунистическо участие не е убедително отхвърлена.

На 24 май 1921 г., на деня на св. св. Кирил и Методий, избухва бомба по време на ученическата манифестация, която се движи по бул. „Дондуков" на път към двореца. Бомбата се оказва халосна и не причинява жертви, но има контузени деца. Обвинените за взрива комунисти хвърлят вината върху своите противници. След години *„фашистки бандити"* са обвинени от комунистите, че във връзка с тази терористична акция опожаряват комунистическия „Народен дом" и кооперация „Освобождение". В-к „Работнически вестник" отбелязва:

... бандата действаше точно по примера на фашистите в Италия, както и учеше цялата буржоазна преса, която подготвяше и насъскваше към вчерашните варварски изстъпления.

Софийското партийно ръководство е наредило

да се вземат необходимите мерки за охрана на клубовете, на събранията, на митингите и на партийното имущество в цялата страна и призовава решително да се отбива всяка подобна акция.

По-късно, на 16 септември 1921 г., се съобщава за инцидент в с. Дълбоко, Старозагорско, където

... фашистка банда се опитва да тероризира комсомолци, но си получава заслуженото...

През 1921 г. Григори Зиновиев, един от петимата ръководители на СССР (другите са Ленин, Троцки, Каменев и Сталин) и председател на Коминтерна,

по време на Третия конгрес на Интернационала в Москва определя правителството на Стамболийски като **фашистко**. През януари 1923 г. Коминтернът също заявява, че светът е разделен на два лагера – комунистически и **фашистки.**

Семантичното настъпление на комунистическите ръководители е вече пуснато в действие и още през 1921 г. техните противници са вече наричани **фашисти.** Въведената лексика ще остане в сила чак до наши дни. И през 2018 г. – след почти 100 години – всеки неприятел или противник на комунистите (не само в България) ще бъде наричан **фашист.** Както повечето догми на българския комунизъм, така и заиграването с лексикално-семантични извращения, води произхода си от Москва. А фашистите – както е известно и е прието поне в историографията – са политическо движение в Италия.

То е основано през март 1919 г. като съюз на бойните групи – черноризците на Бенито Мусолини (Fasci di combattimento) и представлява една от няколко подобни формации, борещи се до края на 1920 г. за надмощие по улиците на изтерзана след войната Италия. Чак през 1922 г., след избирането на Мусолини в камарата на депутатите и организирането на т.нар. Марш към Рим (27–29 октомври 1922 г.), властта е поета от Дучето, който е назначен от краля Виктор Емануил за министър-председател.

През февруари 1922 г. в София избухва „Университетската криза". Тя трае чак до август на същата година. Правителството се опитва да се намеси в автономията на университета, уволняват се преподаватели, разпръсната е студентска демонстрация и се създават финансови затруднения. Под натиска на обществеността е отстранен министърът на просветата Стоян Омарчевски и е призната автономията на университета.

През март 1922 г. правителството спира цензурата, вдига се военното положение, а военните съдилища са разпуснати. Тези смекчени мерки от страна на БЗНС не могат да умиротворят страната. Насилието и безредиците продължават.

На 21 май 1922 г. в София е убит известният общественик и председател на Народния сговор Александър Греков. Той е бил български политически представител във Франция, Швеция и Швейцария, образован и ерудиран журналист и политик, основател и главен редактор на в-к „Слово", орган и трибуна на българската консервативно настроена десница. Най-вероятният извършител на покушението е Васил Бончев Икономов, български анархист, един от най-изявените деятели на това движение. Вината отново се хвърля върху комунисти или земеделци, въпреки че анархо-комунистите поемат публично вината за убийството. Според тях убийството на Греков е заради това, че се е противопоставил на исканията на стачкуващите кюстендилски тютюноработници (той е директор на Сдружението на тютюневите експерти).

Заради същата стачка на 8 юли 1922 г. е убит Пано Чуклев, славещ се като дясната ръка на Михаил Такев. Той е бивш градоначалник на София по време

на Владайските събития, съдия и следовател и поддиректор на тютюневата фирма „Ориент табак". Атентатът срещу него е приписан на комунисти или на анархо-комунисти.

След няколко дни е застрелян главният надзирател на Софийския затвор, а на 25 август същата година е убит друг редактор на в-к. „Слово" – Александър Цеков. Набедените за убийствата комунисти настояват, че покушенията са извършени по нареждане на Федерацията на анархистите. Убийците не са намерени.

Между редицата комунистически престъпления са убийството на софийския прокурор Димчев, нападението и убийството на капитан Беров на гара Костенец, атентатът във военния склад във Враца и осуетен атентат с поставена адска машина във Военния клуб в София. Земеделското правителство се опитва да обуздае безредиците, убийствата, стачките и насилието, но положението му се изплъзва.

Също по това време – през и особено след 1922 г. – отношенията между БЗНС и БКП (т.с.) се влошават. Една от причините е, че комунистите са най-главният реален парламентарен противник на земеделците. Комунистическата партия е и важен конкурент в селата и малките градове, където БЗНС очаква да има влияние. Образуването на Единен фронт, замислен, подготвен и организиран от БКП – към който се присъединяват формално или не редица анархистични и други революционно настроени групи, – създава допълнителни трудности на земеделската власт.

През май 1921 г. в София се провежда Третият конгрес на БКП (т.с). Разглеждат се тезиси по аграрната политика на партията, без да се стигне до конкретно решение. Вместо установяване на по-тесни връзки с БЗНС – политика, която се препоръчва от Коминтерна – партията приема резолюция, която налага подготовка и организиране на „нелегални революционни организации" и съсредоточава усилията на членовете си към отпор на „настъплението на едрия капитал в страната".

Но московският интернационал взима други решения. Третият конгрес на Коминтерна (22 юни – 12 юли 1921 г.) издига единния фронт на работническата класа със селячеството като основно средство за постигане на поголямо влияние сред трудовите класи. Четвъртият конгрес (5 ноември – 5 декември 1922 г.) потвърждава тактиката на единен фронт.

Българските комунисти явно не са в състояние да изпълнят конкретните нареждания от Москва. Правителството на БЗНС и лично министър-председателят Александър Стамболийски виждат в комунистическата партия претендент за властта и особено ненавиждат политиката на партията в селата, където земеделците смятат, че е тяхна законна територия на действие. Усилията на БКП са основно насочени против буржоазните партии поради неизживените сектантски доктрини за класовия враг, едрия капитал и мними фашистки попълзновения.

През август-септември 1922 г. БКП (т.с.) отново е в състояние на пълна бойна готовност.

Комунистическите бойни групи от Търновско биват съсредоточени в окръжния град, за да се намесят – при нужда – най-решително в борбата срещу буржоазните сили.

Вестникът „Народна армия" призовава към

... въоръжение на трудещия се народ от градовете и селата! Агентите на богатите – в затвора, оръжието – в ръцете на народа.

Изглежда, че по същото време в София от Москва е пристигнал Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич (1873–1955). Той е известен и много влиятелен болшевик революционер с богата биография в служба на болшевишката партия, СССР и Коминтерна, особено близък с Ленин, говори се, че той е бил фактически неговият секретар.

В разговор между Григор Чешмеджиев и Димо Казасов, и двамата известни водачи на социалдемократическата партия (и двамата на 9 септември 1944 г. стават министри в ОФ кабинета на Кимон Георгиев), се обсъжда посещението в София на Бонч-Бруевич, който по думите на Чешмеджиев е дошъл като

близък сътрудник на Троцки, за да ръководи общата акция на правителството с комунистите.

Казасов вероятно не е повярвал, но в брошурата на Чешмеджиев „Сноп лъчи в тъмнините на заговора" (1925) се повтърждава идването на Бонч-Бруевич:

Също тъй е вярно, че през това време Бруевич е бил тук, в София. Тогава дружбашите оспорваха тоя факт, но след време се доказа, че писаното в „Епоха" за въпросния Бруевич бе вярно.

Вероятно посещението на Бонч-Бруевич е имало за задача да сближи позициите на БЗНС и БКП за общ фронт срещу буржоазните партии. Такава е била и новата политика на Коминтерна за привличане на селяните като съюзници на комунистите в борбата за власт на последните. БКП – видно от документи и литература по въпроса – не са имали нищо против сближението въпреки преследванията срещу тях от страна на земеделския режим, но Александър Стамболийски се е чувствал достатъчно силен, за да не приеме съюз с тях. Опасността се е очаквала от македонците и от тяхно евентуално сближение с Конституционния блок. Силата на Военния съюз е била подценявана.

Под контрола на държавната власт са поставени повечето държавни институции, дори и църковните дела, които в България традиционно са под

държавна закрила, но не и под политическия контрол на една партия. Освен това, овладели напълно политическата власт, земеделците се чувстват – и действат – като еднолични господари в страната и са безкомпромисни към своите противници – отляво или отдясно.

На 15 април 1922 г. Демократическата и Обединената народно прогресивна партия постигат съгласие за координация на действията си и за едно бъдещо управление, а на 6 юли 1922 г. към тях се присъединява и Радикалната партия. Образува се Конституционният блок, в чието ръководство Андрей Ляпчев играе централна роля.

Блокът обявява свикването на голям събор в Търново на 17 септември. Също в Търново земеделското правителство насрочва за същата дата конгрес на цвеклопроизводителите. Публично изразената цел е чрез насилие да се парират опитите за обединение на опозицията. На 16 септември ръководителите на Конституционния блок – Н. Цанов, Т. Теодоров, Ст. Данев, Ал. Малинов, М. Маджаров, Ст. Костурков, П. Стоянов и др. – пътуват с влак към Търново, където на следващия ден трябва да се открие съборът. На гара Долни Дъбник те са посрещнати от оранжевогвардейци и участници в свиканията от БЗНС конгрес на цвеклопроизводителите и са малтретирани и унижавани. Същото се случва и в Русе. На 17 и 18 септември на побой и унижения са подложени всички привърженици на Конституционния блок в Търново. Някои от ръководителите на Блока са принудени да напуснат страната.

Ляпчев остава в София като представител на Конституционния блок, но въпреки че не е сред малтретираните в Търново и Горна Оряховица опозиционни лидери, на 26 септември е арестуван без съдебна заповед и в нарушение на депутатския му имунитет. (По-късно, на 1 декември, Ляпчев, заедно с колегите си, е преместен в Шуменския затвор. Процесът срещу опозиционните лидери се забавя поради липса на доказателства за извършени престъпления.)

На 19 ноември правителството на БЗНС провежда референдум за съдене виновниците за националните катастрофи през 1913–1918 г.: военни лица и министрите от кабинетите на Иван Евл. Гешов, Стоян Данев и Александър Малинов. Въпреки възраженията на опозицията, че референдумът е противоконституционен, министрите от тези кабинети са арестувани и затворени. След продължителен съдебен процес на 21 март 1923 г. са прочетени присъдите: от пет години лишаване от свобода до доживотен затвор и отнемане на гражданските и политическите права.

За справяне с продължаващото безредие, убийства и четнически нападения земеделското правителство предлага, а Народното събрание гласува и приема специален Закон за изтребление на разбойниците. Той влиза в сила от декември 1922 г. Новият закон не отменя, а допълва Закона за ограничаване кражбите, убийствата, тежките телесни повреди и палежите, приет от

Народното събрание на 19 юли 1920 г. Наказанията, предвидени в новия закон, са сурови, например:

Чл. 4. На отличилите се при преследването потераджии се дава възнаграждение от общия кредит, който се отпуска за изтребление на разбойничеството. Размерът на възнаграждението ще се определи и дава от Министъра на вътрешните работи.
Чл. 5. Потераджия, който убие или залови разбойник, получава награда от 5–20 хиляди лева. Ако ли потераджията или длъжностното лице, което ги преследва, бъде убито, семейството му получава до 50 000 лв. обезщетение и инвалидна пенсия. Ако ли само осакатее, то получава награда 20 000 лв. и инвалидна пенсия. Лекуването на всички ранени и заболели по преследване на разбойниците е безплатно.
Наградите се отпускат със заповед от Министъра на вътрешните работи.
Чл. 11. Заловените разбойници се съдятъ отъ областния съдъ въ околийския центъръ, въ района на който са заловени, въ 7-дневенъ срокъ отъ залавянето имъ по закона за углавното съдопроизводство (чл. 649–656).
Съдътъ веднага съ пристигането си взема всички мерки и разпоредби да гарантира бързото разглеждане на делото.
Забележка: Всички власти са длъжни да даватъ най-голяма спешность на разпоредбите на съда.
Чл. 12. Осъденията на смъртъ разбойникъ се обесва на публично място въ центъра на околията.

Законът от декември 1922 г. на кабинета „Стамболийски" има предшественик – от 1887 г. При сравнение на текстовете на двата закона се вижда, че разликите са значителни, например в това, че според първия потераджиите са получавали месечно заплащане и към него – награда, ако убият или заловят разбойник. Размерът на наградите в новия закон е чувствително завишен – ако през 1887 г. той е от 50 до 500 лева според „важността на разбойника и степента на подвига", 25 години по-късно размерът е от 5000 до 20 хиляди лева. Ето извадки от закона от 1887 г.:

Чл. 13. Разбойниците, укривателите и съучастниците им, както и всички лица, които с оръжие в ръка би си позволили да произвеждат или би произвели бунт срещу държавата, се съдят от полевите военни съдилища.
Чл. 9. Всеки потераджия, който убие или улови жив някой разбойник, получава според важността на разбойника и степента на подвига от 50 до 500 лева награда, която се отпуща с приказ от Министъра на вътрешните дела.[A]

[A] Вж. приложение №1 за пълните текстове на законите за преследване/изтребление на разбойниците от 1880 до 1944 г., включително Законите за защита на държавата от

След началото на 1923 г. управляващите от БЗНС насочват ударите си срещу БКП и анархистите. Полицията извършва арести на комунисти и анархисти в София, Пловдив, Нова Загора, Ямбол и другаде. Скоро след това следват Ямболските събития.

На 26 март 1923 г. в Ямбол се свиква голям митинг против решението на земеделското правителство да изземе оръжието от населението. Когато полицията се опитва да разпръсне митинга, започва престрелка. Има жертви от двете страни, появяват се сведения за 18 убити от полицията. Следват масови арести, задържани са около 200 души.

На 23 март 1923 г. е подписана т.нар. Нишка спогодба между България и Сърбо-хърватско-словенското кралство. В нея се предвижда обща охрана на границата и действия срещу македонското четническо движение. Има и тайни клаузи. (За тази спогодба става дума във втората част на книгата.)

Парламентарните избори за XX ОНС, състояли се на 22 април 1923 г., са спечелени от БЗНС. Те получават 546 499 гласа, или 52,7% от подадените общо 1 037 000 гласа. На второ място са БКП със 195 993 гласа (18,9%), а на трето – Конституционният блог със 160 735 гласа, или 15,5%. Поради разпоредбите на избирателния закон БЗНС има 212 депутати, или 87% от общо 245 избрани народни представители. Пълната победа на земеделците увеличава тяхната самоувереност и води до засилване на режима на диктатура на БЗНС. Народното събрание просъществува много кратко: то е открито на 21 май, а на 9 юни БЗНС е свален от власт. Официалното му закриване е на 22 септември 1923 г.

Нападано от комунисти и анархисти, земеделското управление от дълго време е загубило симпатиите на голяма част от офицерството, интелигенцията и градските среди, както и всички други политически партии в страната. Но истинска и непосредствена заплаха за режима не са легално съществуващите опозиционни партии: те не разполагат с въоръжени милиции, нито имат настройка за насилствени действия. Съществуват обаче поне две групи от противници на БЗНС, които са в състояние да задействат въоръжена съпротива. Това са – освен бойните групи на комунистическата партия и анархо-комунистическите чети, които вече воюват срещу властта – и отрядите на ВМРО, съсредоточени в югозападната част на държавата, но готови да се озоват по заповед където и да е другаде. (За дейността на ВМРО след войната и до преврата на 9 юни 1923 г. вж. по-нататък, във втората част на книгата.)

Потенциална опасност идва и от разквартируваните в България белогвардейски части, които са антикомунистически настроени и ненавиждат

1924–1925 и 1942 г., санкциониращи още от 1922 г. онези, които с оръжие в ръка биха си позволили да произвеждат или биха произвели бунт срещу държавата.

правителството на БЗНС, което според тях толерира местните комунисти, но и флиртува с болшевишкия режим в родината им. Вкупом тези три въоръжени, обучени и опитни врагове надвишават поне двойно официалния състав на съществуващата армия, а и самата тя – поне нейният команден състав – не изпитва абсолютна лоялност спрямо властта. Паравоенните части по селата – т.нар. Оранжева гвардия, които поддържат правителството, са малобройни и зле въоръжени. Появяват се неочаквани провокации.

Белогвардейската афера

На 11 срещу 12 април 1922 г. избухва бомба в американската легация на ул. „Раковски" и „Славянска" в София. Щетите са значителни: потрошени са две от стените и прозорците на сградата, стъкла са се посипали и от домовете отсреща на улицата, а в градината на легацията се открива огромна дупка. Правителството привиква чуждите мисии и се стреми да ги убеди, че това не е работа на българи. Министърът на вътрешните работи Райко Даскалов, който обявява възнаграждение от 50 000 лв. на онзи, който залови или помогне да бъде заловен злодеят, заявява:

Тоя атентат е чудовищен и аз бързам да го порицая – подобно злодеяние се случва за пръв път у нас.

И малко по-надолу:

Това грозно дело не може да е извършено от българин.

Американският пълномощен министър не се съгласява с това становище. Започва търсене на виновници. Атентаторът така и не е открит. Но думите на министър Райко Даскалов, че атентатът не може да е дело на българин, се подкрепят не само от управляващите, но и от опозицията, както и от пресата, която е силно политизирана. Уликите, или по-скоро усилията на правителството, се насочват към белогвардейците на барон Врангел, пристигащи в България след разгрома на Бялата армия в гражданската война в Русия.

През 1920–1922 г. в страната пристигат или преминават през нея около 90 000 руски военни от армията на барон Врангел. Повечето от тях минават транзит към Кралството на сърби, хървати и словенци (след това Югославия), Чехословакия, Полша, Франция, Германия и други страни. В страната остават и трайно усядат не повече от 20 000 души, повечето от тях без семейства, с военни чинове и въоръжени. Руснаците са обединени в два корпуса – Първи армейски под командването на генерал Кутепов и Донско-кубански под ръководството на генерал Абрамов.

Белогвардейците живеят в опразнени български военни бараки и жилища, пазят оръжието си и се ползват със статут едва ли не на екстериториалност, те имат руски генерали, руски училища, съдилища и т.н. Те са настроени против новите болшевишки управници в страната им, току-що са воювали срещу тях и таят надежди за скорошно завръщане в своята родина.

Понеже българските комунисти са на страната на враговете им, неприязънта, изпитвана от белогвардейците спрямо болшевиките, се пренася и срещу българските комунисти.

Чувствата са споделени: БКП е техен противник и в това отношение заема позиция, сходна с правителствената, въпреки съществените различия и омразата, която земеделската власт таи против комунистите. Самото пребиваване на белогвардейците в България дразни комунистите – естествен съюзник на болшевиките в Русия. Правителството на Стамболийски също не желае идването и настаняването им в България, но отстъпва под натиск от правителствата на Антантата, главно Франция и Англия. По въпроса за белогвардейците интересите на БКП и БЗНС съвпадат.

Съветската власт възразява против настаняването им в България и постоянно прави постъпки пред правителството на БЗНС за напускането им. Тези въоръжени части, намиращи се в близост до Русия (има и много още останали в Турция, главно в Истанбул), са опасност за болшевиките, макар че формално гражданската война е приключила с победа на властта.

Започналото разследване на виновниците за атентата в американската легация се пренася върху дейността на врангелистите в България. Скоро се оказва, че руският генерал Комисаров (който сътрудничи на дирекцията на Обществената безопасност) е агент провокатор, играещ тройна игра между Германия, болшевишка Русия и латвийския барон Врангел. Обиск е направен у генерал Владимир Витковски, който „доказва", че той, заедно с представители на опозиционния Конституционен блок, е участвал в заговор срещу правителството.

На 10 май началник-щабът на българската армия генерал Топалджиев разкрива пред вестниците заговор на белогвардейците у нас, който целял заедно със запасните офицери да бъде свалено правителството на БЗНС и България да бъде превърната по неговите думи в *Задунайска губерния*. Междувременно във вестниците се отпечатва сензационно писмо на барон Врангел до шефа на белогвардейското разузнаване полковник Самохвалов. В него се споменава план за завземането на властта в София – описани са всички важни обекти – гарата, електроцентралата и др. Изворът на сведенията – вероятно провокативен – е от българските комунисти посредством съветската мисия в София.

Съобщава се, че на 9 април 1922 г. адмирал Врангел (от своя щаб в Сърбия) е дал заповед на полковете си за действие. Атентатът в американска-

та легация е на следващия ден. Информация за готвения в българската столица преврат от белогвардейците е поместена и в съветския вестник „Правда". Заговорът е в ход и двете партийни разузнавания – на БКП и на БЗНС, всеки ден дават тревожна информация на правителството.

Капитан Димитър Тодоров от Шумен, за когото се знае, че е свързан с комунистите, намира писмо от барон Врангел до подполковник Никола Рачев. Белогвардейският главнокомандващ пише, че трябва да се извърши държавен преврат с руските части, като се свали правителството на Стамболийски и се разгромят комунистите. Замисля се мобилизация на руските офицери и войници в основните гарнизони. По команда от генерал Врангел на територията на България трябвало да навлязат и руски части от Сърбия и Турция.

Съдържанието на писмото стига до министрите Цанко Церковски и Райко Даскалов. С тревожните новини бил запознат и премиерът Стамболийски, който е на международна конференция в Генуа, Италия. Официозът „Земеделско знаме" нашироко отпечатва изобличителни разкрития и документи. Правителството решава да действа незабавно.

На 9 септември 1922 г. са арестувани генералите Кутепов и Витковски от гарнизона в Търново. Полицията прави обиски в казармите и жилищата на висшите руски офицери, където са намерени военностратегически планове за подготвяния преврат. Веднага са запечатани складовете с муниции и оръжие на руснаците. Само за няколко дни от България са изгонени 33 руски генерали и 57 висши офицери. Повечето от тях заминават за Белград, където е барон Врангел. Почти във всички български градове земеделското правителство изгонва от казармите руските войски.

На много места белогвардейците са и обезоръжени. „Превратът" е предотвратен и значителна част от врангелистите напускат страната. Кампанията, начената от БКП за разобличаването на белогвардейците, е подхваната и от земеделските среди, които също разпространяват уличаващи доказателства против водачите на Бялата армия в България, намират се планове на София с указания на главните места, където трябвало да бъдат съсредоточени частите, които взимат участие в преврата. На 16 май в „Работнически вестник" излизат подробни разобличения.

Стамболийски, който е на конференцията в Генуа заедно с финансовия министър Марко Торлаков, изпраща телеграма до министър Райко Даскалов белогвардейците да бъдат изгонени от България. От София за Варна, а оттам за Истанбул са изпратени генералите Шатилоев, Самохвалов, Комисаров и Витковски. Враговете на България са открити; на белогвардейците се приписва и атентатът в американската легация.

СССР с помощта на българските комунисти започва пропагандна акция сред белогвардейците. Постоянният представител на България в ОН Коста Тодоров е посетен в Лозана от двама мъже – един французин и един руснак.

Те искат България да допусне делегация на съветския Червен кръст, за да се помогне на желаещите белоемигранти да се върнат в Русия. Коста Тодоров докладва искането на премиера Стамболийски, който се съгласява.

Въпреки че България не е установила дипломатически отношения със СССР, политиката на Александър Стамболийски към болшевишката държава е дружелюбна, ако не и приятелска. Той дава разрешение за пристигането и установяването в страната на огромна мисия-делегация – над 300 (400?) души! – на съветския Червен кръст под предлог да помага за изпращането на помощи от България за страдащите от глад в Русия, както и да убеждава белогвардейските части да се върнат в страната си.[A]

Делегацията на Червения кръст обаче се оказва прикритие на ЧК – съветското МВР. Коста Тодоров си спомня:

> *Срещнах в тази съветска делегация хора, които носеха всичките белези на закоравели чекисти... всичките пътуваха под чуждо име. Бях често с тях, но когато питах за нечие име, отговорът беше: „Е, да кажем – Максим."*

Чекистите червенокръстци заедно с БКП създават Съюз за връщане в родината. Около 4000 белогвардейци, които получават амнистия, са изпратени през Истанбул обратно в Русия. Същевременно органът на БКП „Работнически вестник" започва яростна кампания против останалите врангелисти. На 16 май 1922 г. вестникът публикува призив за изгонването им от страната, като атакува главно създадения опозиционен Конституционен блок:

> *Буржоазният блок не е в състояние да унищожи чрез легална политическа борба Комунистическата партия, главната пречка по пътя за постигането на неговата цел. Затова той търси помощта на врангеловската контрареволюционна армия. Буржоазният блок иска с помощта на чуждите войски да завземе властта, да унищожи Комунистическата партия, да прехвърли тежестите на мирния договор върху гърба на народните маси, да продаде на чуждите завоеватели независимостта и свободата на българския народ, да го окове във веригите на икономическото, политическото и социалното робство.*
>
> *Свободата и независимостта на българския народ е в опасност! Ние зовем целия български народ да се вдигне и сплоти под знамената на Комунисти-*

[A] Една от първите задачи на професор Ал. Цанков след преврата на 9 юни 1923 г. е да изгони съветската делегация. Те са заемали почти целия хотел „България" в София и са били фактически органи на съветското разузнаване и милиция, които освен да следят белогвардейците и тяхната дейност и да вербуват свои агенти между тях са се занимавали и с подривна дейност против българските власти, шпиониране и вербуване на агенти под прикритие. Между тях е имало служители и агенти на Коминтерна, които са вършели куриерски услуги и са били връзката на Българската комунистическа партия с Москва.

ческата партия и да се бори за незабавно разоръжаване, разпускане и изгонване щабовете на врангелската армия, под съд предателите от буржоазния блок! Мир и съюз със съветската република! Унищожаване на мирния договор и военните задължения! Обезпечаване на жизнените интереси на народните маси...

Ударът на реакцията е насочен не само против Комунистическата партия, но и против свободата и независимостта, срещу живота и бъдещето на целия български народ...

КП ще употреби всички сили и средства, за да запази себе си и да закрепи народната свобода и независимост.

Полицията нахлува в руската легация, където живеят представителите на барон Врангел, и като по поръчка открива в мазетата оръжие, оперативен план за завземане на министерствата и списък на офицерите, които ще участват в превратa. Започват арести на замесените белогвардейци. Генерал Покровски напуска София в посока на Кюстендил, но е предаден и при опит да избяга е застрелян.

След свалянето от власт на Стамболийски Коста Тодоров, когото деветоюнският преврат заварва пълномощен министър в Белград, остава в Югославия като политически емигрант. Там той среща Станчо Трифонов – бивш началник в софийската полиция. Трифонов му разказва истината за „превратa". Червенокръстците чекисти дали на висшия полицай 20 000 лева, една златна табакера и му обещали още, след като свърши работата. Трифонов и един белогвардеец, работещ за чекистите, взели карта на София, белязали я с точки и съставили списъка с имена на „участници в превратa". Този хвърчащ лист бил пробутан на Стамболийски като „оперативен план".

Според Коста Тодоров премиерът бил много наивен: „Последен откриваше авантюриста и измамника" – твърди той.

Възможно е обаче Стамболийски да е съзрял добър повод да се отърве от тази организирана и трудна за контролиране сила в държавата. Делегацията на съветския Червен кръст си е свършила добре работата. Трифонов така и не получава обещаната сума. След деветоюнския преврат той случайно среща чекиста „Максим" в състава на една съветска търговска делегация в Прага, но получава от него само добра почерпка.

Конституционният блок – легалната опозиция срещу властта на БЗНС, съставен от традиционните довоенни партии – комунисти и анархисти, белогвардейци и Военния съюз (пренебрегван като реална заплаха), не е единственият противник на Александър Стамболийски. Особено изявени през 20-те години са македонците. Изглежда, че земеделските водачи са очаквали ударът срещу правителството – ако такъв е предстоящ – да дойде от ВМРО.

Възстановяването на ВМРО – новата заплаха за властта на БЗНС

По-малко от два месеца след края на Европейската война (за България) – на 22 ноември 1918 г. – Македонските братства свикват учредителен събор в София, на който утвърждават двете си основни цели: неделимост на общото им отечество Македония и присъединяването ѝ към България. След като става ясно, че обединението по това време – след като България е загубила войната – е немислимо, се издига лозунгът за самостоятелността на Македония с надеждата, че подобно решение би било по-приемливо за великите сили и за съседите на България. Учредява се Съюзът на македонските емигрантски организации.

За разлика от този Съюз, появилото се през март 1919 г. „Временно представителство на бившата ВМОРО (обединена)" приема напълно и буквално принципа за автономна Македония. Това не са легитимните представители на организацията, а са всъщност бивши членове на лявото крило във ВМОРО и привърженици на Яне Сандански, които проявяват леви тенденции. Между тях са Димо Хаджидимов, Чудомир Кантарджиев, Георги Скрижовски и други, които се обявяват против решенията на Братствата и поддържат идеята за пълна автономия на Македония.

Чудомир Кантарджиев, Димо Хаджидимов, Михаил Герджиков и Атанас Даскалов (Таската Серски) излизат с декларация за разрешаването на македонския въпрос не чрез обединяване с България, а по пътя на автономията. Групата се оформя като политическо течение, отстояващо интернационалистическо становище и принципа за независима Македония. Дейците от Временното представителство започват и пропаганда на автономистския лозунг, съдържащ в себе си идеята за политически сепаратизъм.

На свой ред членовете на последния централен комитет на ВМОРО, избран през 1911 г.: Тодор Александров, Петър Чаулев и Александър Протогеров (избран да замести убития през войната Христо Чернопеев), свикват тайно съвещание в София на 20 декември 1919 г., на което организацията е възстановена като Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО). Без да се свика конгрес, Тодор Александров, Александър Протогеров и Петър Чаулев са преизбрани за членове на ЦК на ВМРО, а за членове на Задграничното представителство на ВМРО, второ по значение след ЦК, са избрани Георги Баждаров, Наум Томалевски и Кирил Пърличев. Димитър Влахов, представител на лявото крило, е избран за резервен член на ЦК.

Част от членовете на „Временното представителство" се противопоставят на възстановяването на ВМОРО като ВМРО от Тодор Александров и с времето – вътре в няколко години – създават редица свои организации,

някои от тях са органи на БКП и БЗНС. Сред тях са Емигрантският комунистически съюз (ЕКС) към БКП на Димо Хаджидимов, Емигрантската земеделска дружба към БЗНС на Александър Панов, както и Македонската емигрантска федеративна организация (МЕФО) на д-р Филип Атанасов, арх. Никола Юруков, Славчо Ковачев, Милан Грашев, Йордан Анастасов и други. Към МЕФО се създава четническа организация Вътрешна македонска федеративна революционна организация (ВМФРО), която ще води сражения както със сръбски части, така и **с чети на ВМРО.** ВМФРО е образувана в края на 1920 г. със съдействието на правителството на Българския земеделски народен съюз, като активна роля в нея играят вътрешният министър Александър Димитров и близкият до него началник на Бюрото за бежанците (държавна служба) Гьорче Петров. Впоследствие голяма част от ръководителите на изброените организации са убити при междуособиците сред македонските революционери.

ВМРО се обявява за автономия на Македония и в защита на българското население в областта, която е вече част от Кралството на сърби, хървати и словенци. Решенията на съвещанието са държани в тайна и се оповестяват чак на 19 март 1920 г. Още преди това, на 3 февруари 1920 г., Тодор Александров, Александър Протогеров, Иван Каранджулов, Никола Стоянов, Георги Баждаров, Михаил Монев, Аргир Манасиев, Наум Томалевски и други участват в заседание, на което се взема решение за възобновяване на четническата дейност във Вардарска и Егейска Македония. Възстановени са старите, традиционни революционни окръзи – Скопски, Струмишки, Серски, Битолски и Солунски, както и всички околийски и селски райони.

Решава се също да се създадат пунктове на ВМРО по границата на България с Македония, които ще отговарят за цялата революционна дейност във вътрешността. Вземат се мерки за набавяне на оръжие, което ще се препраща в пограничните пунктове Неврокоп, Петрич, Горна Джумая и Кюстендил. Голяма част от оръжията и муниците, които следва да бъдат унищожени според разпоредбите на договорите от Ньойи, се отправят към четите от български офицери, част от които участват активно не само в тяхното въоръжаване, но и като бойци на ВМРО на сръбска територия.

През пролетта на 1920 г. се издирват и привличат оживелите стари войводи и другите ръководители на ВМОРО към възстановената организация с цел започването на дейност при новите условия в частите от Македония, които са под сръбско и гръцко господство. На 11 юни 1920 г. ЦК на ВМРО приема „директива за дейност в Македония". Там е изрично обявена целта на организацията:

Извоюването на свободата – под формата на автономия или независимост – на Македония в нейните етнографически и икономически граници.

До края на годината ВМРО почти напълно възстановява мрежата си в окупирана Македония. Изпращат се многобройни чети, които държат в напрежение сръбските власти. В тях участват като ръководители и тримата членове на ЦК: Александров, Чаулев и Протогеров.

Тези действия на македонската организация са много успешни, особено в Пиринска Македония, където скоро тя овладява целия Петрички окръг, като влиянието ѝ се простира от гръцката и сръбската граници чак до Кюстендил и Дупница. Това поражда недоверие спрямо нея от страна на правителството на БЗНС, което скоро се превръща в основен враг на ВМРО в България. След войната, а и по време на земеделското управление, Петрички окръг е поле на разбойници, крадци и други престъпници. Съществува дори местна „митница", налагат се незаконни такси и се блокира нормалният търговски обмен на населението от Неврокопска и Петричка околия, а това показва неспособността на държавните власти да наложат ред и да пазят спокойствието в окръга.

Някои от хората на ВМРО, по-специално свързаните с Алеко Василев (Алеко Паша) и Георги Атанасов, които вече са се присъединили към възстановената ВМРО, вместо да се борят с разбойниците, се оказват техни побратими. Постепенно скандалните действия на разпръснатите разбойнически чети придобиват идеен характер на организирана борба срещу земеделския режим. Това става ясно след убийството от 27 (или 22) август 1921 г. на видните земеделски чиновници Борис Козлев, окръжен управител в административния център, и Никола Кушев, околийски началник.

Убийците на Козлев – Динчо Вретенаров и Щерю Влахов (същите двама ще са между убийците на Тодор Александров на 24 август 1924 г.), заедно с Алеко Василев постепенно обединяват около себе си недоволните от правителството на БЗНС в окръга. Така бива поставено началото на „революционизирането" в Петричко. Земеделските власти преследват четата без успех, защото тя е укривана, поддържана и търсена от населението, за да раздава правосъдие както в миналите революционни борби.

Правителството е поставено в много неудобно положение: то е длъжно да осигури ред и законност поне по границите на България със сръбското кралство, а и с Гърция. Министър-председателят Стамболийски, както и голяма част от неговите приятели в управлението, се отнасят отрицателно към ВМРО и опитите ѝ да продължи предвоенните усилия за постигане на разрешение на македонския въпрос чрез обединението на двете територии. Натискът от чужбина за елиминиране и неутрализиране на терористичните акции не отслабва, но това не е единствената причина за сътрудничеството на Стамболийски с управниците на новото сръбско-хърватско-словенско кралство.

Той и земеделската върхушка имат различни схващания относно развитието на българо-сръбските отношения. Като немалко българи по онова време Стамболийски е уверен, че при добро желание спорните проблеми между Сърбия и България могат да бъдат разрешени в интерес и на двете страни. Той се лъже, понеже сръбската позиция остава неизменна – тя е „начъртана" още в средата на XIX век и предвижда поглъщането на България от Сърбия – чрез различни форми за постигане: интегриране, интегрализиране, обединение. След Европейската война Сърбия е дори подсилвана и подхранвана от успехите на дипломацията си, която съумява да увеличи почти петкратно територията и населението на предишна малка и несигурна страна. Като преди това си е осигурила Франция и Англия за верни и неизменни съюзници. За разлика от сръбското правителство, което действа от позиция на силата, България няма поддръжници между великите сили и е оставена сама на себе си.

Труден и несигурен е бил пътят на Стамболийски, но неговите импулси го карат да избере грешната, антибългарска позиция. Може би в него се таи още горчивината от презрителното отношение към него и партията му от страна на Двореца, от времето преди войната, възможно е също той да е искрен в становищата, които застъпва, и действително да вярва в разбирателството между Сърбия и България. Напълно вероятно е в собствените си очи да е търсил и да е вярвал, че е намерил третия път към решаването на българските проблеми.

При всички случаи той се сблъсква със съхранителните сили на българския национализъм, на първо време с ВМРО, които имат верен усет. За много кратко време Стамболийски и режимът му се скарват не само с националистите в България, но и си навличат гнева и презрението на почти всички влиятелни сили в страната.

Съществуват многобройни доказателства за лошите чувства, изпитвани от страна на редица земеделски ръководители спрямо ВМРО и македонците, считани като проблем в уреждането на българските международни отношения. Самият Стамболийски вероятно е бил искрен в желанието си да осигури българския излаз на Бяло море с помощта на Сърбия – впрочем гарантиран на България дори и от унизителните клаузи на Ньойския договор. Понеже самата Сърбия е търсила подобен излаз по долината на реката Вардар, вероятно Стамболийски е гледал на сръбското правителство като на възможен български съюзник и затова е правил всевъзможни отстъпки на сърбите в замяна на очаквана подкрепа от тяхна страна.

Но отношението например на неговия вътрешен министър Александър Димитров е отявлено противомакедонско. (Впоследствие той е ликвидиран от македонец през 1921 г.) Възможно е македонстващият Димитров, който

на младини е бил активен поддръжник на Яне Сандански и противник на Александров и Протогеров, да е продължил с дейността си против тях – и ВМРО, която те представляват – дори в качеството си на официален представител на българската власт. Възможно е също така да е бил убеден, че това, което върши, е в защита на националните интереси, както той и земеделското управление ги разбират. При всички случай Димитров не е бил в състояние да разчита на добри чувства, още по-малко на подкрепа от страна на официалното ръководство на ВМРО.

Още през ноември 1919 г. министър Димитров нарежда арестуването на Александров и Протогеров по искане на Сърбия. Те успяват да избягат от ареста, но през лятото на следващата година е убит Симеон Клинчарски, който е определен от ВМРО като пълномощник за разговори с Димитров в качеството му на министър. Убийците му – със съдействието на българското правителство – избягват в Сърбия, където заемат високи служби в сръбската окупационна администрация.

Действията на „федералистите" и отцепилите се от ВМРО групи са поддържани от земеделското правителство. То им съдейства за формиране на федералистки чети, а с изпращането им на македонска земя се получава впечатлението, че акциите им са координирани с ВМРО. Фактически целта им е да създадат паралелни структури в Македония, да разцепят ВМРО и да преследват – с активната помощ на сръбските окупатори – привържениците на ЦК на ВМРО. Слага се начало на убийствата между членове и особено ръководни дейци на македонската организация

Гьорче Петров е убит на 28 юни 1921 г. На 22 август 1921 г. е убит Борис Козлев, окръжен управител, и Никола Кушев, околийски началник в Петрич, споменати по-горе.

В края на 1921 г. Александър Стамболийски решава да се създадат специални отряди, съставени от привърженици на БЗНС, които да бъдат въоръжавани от правителството и да служат като партийна земеделска милиция. Създава се Комитет за селска диктатура. Образуват се въоръжените групи – почти изключително съставяни от млади селяни, – формира се Оранжевата гвардия. На 6 януари 1922 г. Георги Атанасов убива петричкия окръжен управител Васил Славов, началника на 6-и полицейски участък в София и един полицай в софийското кафене „Панах".

По нареждане на ръководството на ВМРО е изпълнена смъртната присъда на военния министър Александър Димитров на 22 октомври 1921 г. Смята се, че изпълнителите са от четата на Иван Бърльо, македонски войвода. Обявено е военно положение в Софийски, Петрички и Кюстендилски окръг.

В средата на юли 1922 г. Тодор Александров заедно с целия си щаб влиза в Македония начело на голяма чета. Действията му предизвикват остри

протести от сръбска страна. Това се повтаря през ранните месеци и пролетта на следващата година. Акциите продължават чак до преврата от юни 1923 г., когато правителството на Стамболийски е свалено от власт. ВМРО се въздържа от решителни акции, за да не навреди на много чувствителното положение, в което се намира новото българско правителство. Тази пасивност не продължава дълго. Още през август 1923 г. акциите се подновяват.

Към края на 1922 г. войната между ВМРО и земеделския режим в София е под пълна пара. Сключеното споразумение между военния министър Коста Томов и ръководителите на ВМРО през декември 1922 г. води до временно примирие. Фронтът е вече очертан и противоречията са ясни. Войната между тях е факт.

През ноември 1922 г. самият министър-председател Стамболийски изостря отново отношенията си с ВМРО и българските националисти с интервюто си пред сръбския вестник „Раднички дневник". Той заявява:

...Ние не щем Македония. Нека ви е халал. Само вземете македонците, които са ни дошли до гуша, и направете, ако можете, от тях почтени и мирни граждани.

Един месец по-късно, през декември 1922 г., срещу автомобила на министъра на вътрешните работи Райко Даскалов са хвърлени две бомби. На 4 февруари 1923 г. в Народния театър е хвърлена бомба в ложата, в която се намира правителството. И двата атентата са неуспешни. Не е ясно дали те са служили като предупреждение, или не са сполучили.

На 7 май 1923 г. правителството разтуря всички легални македонски организации, включително и Илинденската организация. Редица ръководители и организатори са арестувани, между тях са и видни интелектуалци като професор Никола Милев, Кирил Пърличев, Георги Кулишев, Петко Пенчев и други. Само четири дни преди преврата, на 5 юни 1923 г., министърът на вътрешните работи Христо Стоянов предупреждава македонците, че ако се проведат нападения срещу земеделски дейци,

Петричкият край, а вероятно и Кюстендилско и столицата ще заприличат на гробница.

Наред с предприетото *„най-тясно сближение с Кралството на сърби, хървати и словенци"* земеделската държавна администрация полага разнообразни усилия, за да установи контрол над организираното македонско движение. Освен репресивните мерки в Пиринския край правителството прави опит да атакува директно влиянието на ВМРО в България.

Коренно различните становища на земеделското правителство и на ВМРО, както и безкомпромисната амбициозност на Т. Александров и Ал.

Димитров, правят конфликта неминуем и кървав. След убийствата на Гьорче Петров (28 юни 1921 г.), на Б. Козлев и Н. Кушев идва ред и на самия министър Ал. Димитров – на 22 октомври 1921 г.

Постепенно скандалните „подвизи" на разпръснатите „нелегални групи" придобиват идеен характер на организирана борба срещу земеделския тоталитарен режим. В Софийски, Петрички и Кюстендилски окръг е въведено военно положение, което още повече задълбочава пропастта между управляващата партия и ВМРО.

Революционерите от ВМРО наблюдават малобройната федералистка дружина от началото на сплотяването ѝ. Ненужните никому враждебност и остро противоборство между ВМРО и земеделското правителство придобиват драстична ожесточеност, когато са потърсени услугите на федералистите. Тяхната изява е свързана със задълбочаването на междуособните борби в македонското освободително движение.

Заплаха за ВМРО в Петрички окръг е очертаващото се единодействие между федералистите и правителството. С неговото мълчаливо съгласие и пълното съдействие на местната администрация в Кюстендил и Неврокоп е създадена сериозна въоръжена сила. В Неврокопско ръководител е Тодор Паница, безспорно най-борбеният от съратниците на Я. Сандански, но уличен във вземане на подкупи и спекулативни търговски сделки, за които на 20 декември 1921 г. е осъден на три години и половина строг тъмничен затвор. Цената на опростената му от земеделското правителство присъда е участие в обезвреждането на ВМРО.

В началото на август 1922 г. комунистически деятели от мелнишките села Лозеница, Виногради, Бельово, Храсна и Хотово вземат решение заедно с членове на земеделските дружби да сформират бойни групи от доброволци за противопоставяне на ВМРО. Ответният удар е безпощаден. Със сила биват разгромени комуните в Любовка, Бельово и Храсна, както и много партийни групи в Мелнишко. В околията са убити десет членове на БКП. На 5 август 1922 г. в Неврокоп от автономистка чета пада убит кметът на града Д. Икономов.

Видните функционери на БЗНС Димитър Кемалов и Петър Ангелов, водачи на сдружените земеделци в Неврокоп и Св. Врач, са за решителни мерки срещу ВМРО и за налагане престижа на властта със сила. Всички съгласувани действия на правителствената администрация с членове на т.нар. Вътрешна македонска федеративна революционна организация в Неврокопско са възприети от ВМРО като предизвикателства и „преливане чашата на търпението".

Тодор Паница, съмишленик на Яне Сандански, федералист, и негови привърженици, с помощта на местни земеделци и комунисти и със съдействието на властта навлизат в селища под контрола на ВМРО в Пиринска

Македония и водят сражения с нейни четници. Конфронтацията между правителството и ВМРО се засилва.

На 16 октомври 1922 г. завеждащият Серски революционен окръг Ал. Василев и неговият секретар Г. Атанасов (Вангел Петров), начело на окръжната чета, три чети, повикани от Егейска Македония, четири чети от Петричко и на милицията от Мелнишко и Неврокопско, превземат Неврокоп. Публично са екзекутирани 12 души. След месец и половина, на 4 срещу 5 декември, чети на ВМРО превземат Кюстендил.

След неврокопските събития държавната власт в Пиринския край съществува формално. На 15 декември 1922 г. е извършен несполучлив атентат срещу министъра на вътрешните работи Райко Даскалов, а на 28 януари 1923 г. се прави опит за убийство на Цанко Бакалов, министър на обществените сгради и водач на отрядите от Оранжевата гвардия. На 5 февруари се извършва друг несполучлив атентат на ВМРО срещу Александър Стамболийски и трима земеделски министри в Народния театър.

Намерила добра народностна и социална почва в Петричко, за кратко време ВМРО се превръща във водещ обществено-политически фактор. Влиянието на ВМРО в Петрички окръг намира отражение и в изборните резултати. На 19 ноември 1922 г. е проведено допитване относно съденето на виновниците за националната катастрофа. От всички 16 окръга само в Петрички черната бюлетина (за оправдаване) има надмощие. За съдене на виновниците гласуват 8447, а за оправдаване – 11 700 души.

От съществено значение за този резултат е нареждането на ЦК на ВМРО в окръга да се гласува с черната бюлетина не защото организацията е оръдие на Конституционния блок, а защото оценява водените войни като борби за национално освобождение и обединение. Онези, които отричат освободителния им характер, са заклеймени и обругани като пораженци и „доброполски предатели".

Действията на ВМРО не се харесват не само на правителството на БЗНС, но и на комунистите. По същото време те се готвят за въоръжено въстание и набавят оръжие. Петричкият окръжен управител Сребрен Поппетров научава от доверени лица, че „многобройните комунисти в Дупница се упражняват тайно с оръжие. На разположение имат 30 картечници, 18 огнехвъргачки и 4 горски оръдия".

На събранието, свикано от комунистическата емигрантска македонска група в цирк „Роусиери" – София, Георги Димитров обвинява българската буржоазия в изкуствено създаване на чети, в чиито услуги са „днешните окаменелости, които, говорейки от името на автономисткото движение, организират убийства на комунисти". За Георги Димитров единствената опора на независимите революционни движения могат да бъдат БКП, Балканската комунистическа федерация и съветска Русия.

Враждебните отношения между ВМРО, от една страна, и комунистите, от друга, бледнеят пред острото противопоставяне между БЗНС и ВМРО, особено през зимата на 1922–1923 г. и следващата пролет. Те се утежняват допълнително с оценените като македонофобски изявления и речи на министър-председателя Александър Стамболийски в Белград (ноември 1922 г.) и в Народното събрание (януари 1923 г.), недоволството и противоречието, породено от правописната реформа, разбиваща единството на българските говори, както и от опита за убийство на Ал. Стамболийски.

Ожесточението е особено подсилено от противобългарската същност на сключената в Ниш българо-югославска спогодба, предвиждаща ликвидиране базите на ВМРО в Петричко. С подписаната Нишка спогодба българските земеделски управници се задължават да предприемат наказателни мерки в пограничните райони. Всички са убедени, че най-после комитетските гнезда от двете страни на границата ще бъдат разрушени.

В средите на ВМРО спогодбата е оценена като удар в гърба, който „развързва ръцете на Н. Пашич откъм България, откъдето той е очаквал, изглежда, най-голямо противодействие за прилагане на своя опасен план за посърбяване на Македония".

Съществуват сведения, че Нишкото споразумение или спогодба далеч не е ограничено в официално съобщения текст. Имало е тайни клаузи, които дават на споразумението съвсем различен характер от този, който се съобщава на публиката.

През 1953 г. в концлагера Белене Руен Крумов, социалдемократ, журналист, интервюира Христо Стоянов, земеделец, бивш министър на вътрешните работи в последния кабинет на Александър Стамболийски. Той казва дословно:

Обаче освен официално публикувания текст съществуваха и четири тайни клаузи, които бяха запазени действително в най-голяма тайна. Те не бяха съобщени на Министерския съвет, а още по-малко на цар Борис III. Смяташе се да бъдат оповестени официално постепенно, след като започне тяхното осъществяване.

Тайното споразумение предвиждаше четири етапа в развитието на отношенията на двете страни:

Първият етап се състоеше в сключването на митническа уния между Югославия и България. Това се смяташе да стане в най-скоро време.

Вторият етап предвиждаше създаването на конфедерация между България и Югославия при запазване на съществуващите режими.

Третият етап предвиждаше създаването на Балканска федерация, в която освен България и Югославия трябваше да влязат Гърция, Тракия, Македо-

ния и Албания. Държавната форма на федерацията не беше установена, но се разбираше, че това ще бъде република.
Четвъртият етап трябваше да бъде едно незабавно разтуряне на ВМРО от българска страна и ***Коло сръбских четника*** *от страна на сръбското правителство, за които се смяташе, че ще бъдат постоянна пречка за осъществяването на изброените три етапа.*
Никола Пашич [сръбският министър-председател] *беше замолил Стамболийски да не уведомява за нея дори нашия пълномощен министър в Белград – Коста Тодоров, – понеже се опасяваше да не бъдат уведомени французите, а те да осуетят проекта.*
[...]
В 1925 г. аз уведомих Димитър Влахов и Георги Димитров за съдържанието на Нишкото споразумение. Това беше във Виена.

В светлината на тези признания убийството на Александър Стамболийски в 1923 г. – само 22 дни след подписването на спогодбата – и атентатът срещу Жика Лазич в 1928 г. (и двете действия са извършени от македонски активисти) престават да бъдат изолирани прояви на македонски тероризъм, а придобиват съвсем друго значение. Поне в очите на извършителите и тези, които са заповядали насилническите действия, както и тези, които са ги одобрили, макар и не публично, тези действия не са своеволни, още по-малко прояви на тероризъм, а могат да се тълкуват и като необходими стъпки за запазване на националното и държавническо достойнство.

Намеренията на БЗНС и на правителството на Стамболийски не са нищо друго освен опити за държавна измяна и национално предателство и като такива биха били подсъдни и наказуеми с най-високата строгост на закона. Запазването на четирите клаузи в тайна просто не е било възможно поради броя на участниците в изработването и подписването на споразумението.

Нишката спогодба и правителствените мерки водят до привеждане на бойна нога не само на спомагателната организация в Петричко. ВМРО формира идейна позиция и практика, чийто прицел са източниците на предизвикателствата и онези фактори, които заплашват самостоятелността на македонското освободително движение. Освен това военното положение в окръга, твърдият правителствен курс срещу ВМРО от март 1923 г., както и безкомпромисната позиция на Организацията, допълнително нажежават обстановката.

На 10 април 1923 г. от името на ЦК на ВМРО Т. Александров изпраща под № 423 „Последно предупреждение“ до Ал. Стамболийски. Копие от окръжното получават останалите министри, видни общественици, редактори на вестници, депутати, председатели на дружби и др. Категорично е заявено, че ако в Петрички окръг бъдат изпратени отново федералисти и оранжево-

гвардейци, организацията ще приведе в изпълнение безкомпромисните си намерения от 5 април 1923 г. Към заплашителното писмо Т. Александров прилага окръжни № 416 и 303 от 22 август 1922 г. Поставя се ултимативно въпросът за отделянето на Петричко. В крайна сметка Министерският съвет и БЗНС решават, че не може повече ВМРО да бъде „държава в държавата" и че трябва да се справят с нея.

Въпреки че възлага надежди на опозиционните партии, ВМРО в Петрички окръг не се обвързва с тях. Показателен е следният факт: до 9 юни 1923 г. в Пиринския край не е основан нито един комитет на Народния сговор.

Непосредствено след парламентарните избори от април 1923 г. ВМРО предприема серия от наказателни мерки срещу политическите си противници. На 26 април 1923 г. е убит Ангел Чолев, земеделски деец от с. Либяхово, Неврокопско, в миналото четник на Т. Паница. Край Свети Врач на 7 май 1923 г. е обесен избягалият от автономистите участник в отряда през октомври 1922 г. старши полицай и член на БЗНС Лако Иванов Лазаров от с. Петрово, Мелнишко.

Рано сутринта на 7 май 1923 г. на пътя от Банско за гр. Мехомия (дн. гр. Разлог) е убит ветеринарният фелдшер Симеон Молеров, в миналото привърженик на Я. Сандански, кмет на Банско от 1919 до 1921 г. и председател на местната земеделска дружба. Известен на автономистите като „голям дружбашки ревнител и противник на ВМРО", той е обвинен и като вдъхновител за убийството на Стоян Мълчанков.

Присъдата на ЦК е изпълнена от четата на околийския войвода в Разложко Илия Попиванов и неговия секретар Иван Стоянов Мълчанков, и двамата от Неврокопско.

Решено да изпълнява договореностите в Ниш и да спре братоубийствения граждански конфликт в България, на 7 май 1923 г. земеделското правителство приема специално постановление. То има за цел да спре въоръжените действия на автономисти и федералисти чрез арест и затваряне в специални лагери, както и да ограничи легалните прояви на организираното движение, затрудняващи отношенията със западния съсед. Постановлението влиза в сила веднага, в резултат на което биват затворени редица видни представители на македонските българи.

В Петричко арестите започват още от началото на май 1923 г. Войската заема важните стратегически пунктове в окръга. Всички по-видни земеделци подкрепят дейността на новите околийски началници. Нелегалният състав на спомагателната организация остава недосегаем. Но главните боеви сили на ВМРО са разположени в окръга по цялото протежение на българо-югославската граница, а Т. Александров изпраща заплашителни писма до местните административни управници и иска оставката им.

Обстановката в окръга през целия месец май е крайно напрегната. Акцията по изземването на оръжието не дава резултат. Населението не желае да нарушава дадената клетва пред ВМРО. На 18 май 1923 г. Т. Александров нарежда изпълняването на смъртните присъди да не става „чрез обесване, а тайно, безследно", за да не бъдат предизвиквани властите в Петричко.

На 4 юни 1923 г. министърът на вътрешните работи Христо Стоянов обявява пред столичните журналисти заплашителните писма на Тодор Александров срещу новоназначените околийски началници. Поставен е акцент върху съобщението, че терористи на ВМРО ще ликвидират Ал. Стамболийски, Хр. Стоянов, К. Муравиев и други земеделски водачи. Поводът е използван за нови атаки срещу ВМРО.

Още на 8 срещу 9 юни 1923 г. в Горноджумайско е убит председателят на окръжното земеделско ръководство и член на Върховния съюзен съвет на БЗНС Петър Трендафилов.

В навечерието на преврата от 9 юни 1923 г. правителството на БЗНС се оказва в едва ли не обсадно положение. Против властта са градското население, интелигенцията, запасните офицери (и немалка част от действащите военни части), македонстващите и силната – до известна степен военизирана – ВМРО, белогвардейските части, намиращи се още в страната, както и всички политически партии, включително комунистическата и нейните присътрудни групи – анархо-комунисти и други разбойнически чети. Не е чудно, че когато превратът се случва, той се радва на мигновен успех. Съпротивата срещу новата власт е незначителна.

Бележки
Част първа. Първа глава

Данните за дейността на БРСДП (т.с.) от 1891 до 1919 г. се намират в повечето популярни издания, които се занимават с историята на БКП в нейния най-ранен период. По-малко познати са събитията около основаването на Коминтерна и работата на българските комунисти в него, особено в годините 1919–1936.

Rothschild (1959) е особено ценен за този период, тъй като авторът е ползвал богатите архиви на Коминтерна и неговите издания, главно Инпрекор (Inprecorr на английски, Inprekorr на немски, 1921–1936?) – списание за международни новини и теоретични изследвания, също периодично публикуваните съобщения, брошури, протоколи от конгресите на Коминтерна и отделни трудове, издавани в Западна Европа през годините 1920–1935. Част от тези архиви са в Хага, Холандия и в САЩ.

За същия период вж. *Коминтернът и България (март 1919 – септември 1944 г.). Документи.* Т. I и II. С., 2005, както и *Коминтерн и идея мировой революции. Документы.* Москва, 1998.

Конгресите на БКП от 1919 до 1923 г. – те са само четири – са отразени освен в *История на БКП* в различните ѝ издания и в *Българската комунистическа партия. Исторически справочник* (по-нататък Справочник). С., 1985. Цитатите са от Справочника. Достоверността на казионните издания е под въпрос – вж. „Оценка на изворите".

От общо 130 членове на Централния комитет на Българската комунистическа партия 100 човека са пребивавали в СССР (с. 41) – вж. *За поименното политическо реабилитиране на българските политически емигранти, репресирани в СССР.* Това е брошура, съставена в 1989 г. от специална комисия към ЦК на БКП, за вътрешно ползване с номерирани екземпляри.

За българските емигранти в СССР и българите на съветска служба вж. освен Rothschild (1959) също Oren (1971), Bell (1986) и Справочника. Също „Исторически преглед", № 4–5, 1967, с. 119 и Винаров. Вж. също Николай Иванов, *Нови разкрития: Сталин избивал български комунисти от любов.* 10.06.2013, FROGNEWS; Николай Иванов, *Помнете жертвите на политическия терор.* 30.10.2016, Фактор.

Събитията след Европейската война вж. Станев. Броя на членовете на БКП през 1920 г. – Справочника. Освен спомените на Винаров, с. 47 и следващи, сведенията се допълват и от Rothschild (1959), както и от Коста Тодоров. Те споменават – между другото – 20 000 000 лева годишна субсидия от Москва. Корабът от май 1923 г. – вж. Rothschild (1959). Сведенията на Драгойчева, потвърдени от Справочника.

За 1920–1921 г. вж. също Ал. Цанков (2002), Прудкин, Крум Благов, Справочника. Зиновиев за „фашистите" вж. Валентин Радев. Третият конгрес на БКП и новата „бойна готовност" – Справочника.

Аферата Бонч-Бруевич – Чешмеджиев и Казасов (1925) и (1926). За Референдума от 1922 г. – вж. Гърдев. За анархистите – Пенчева. Белогвардейската афера – Коста Тодоров, който говори за комунистическа провокация, Rothschild (1959), Валентин Бояджиев, Справочника.

За македонците: Тюлеков, Палешутски, Каракачанов, Алтънков (2004), Иван Михайлов, Спомени (1967) и (1997), БЛОГ ВМРО в Пиринско 1919–1934, vmro-harry.blogspot.com/2008/04/10–1922.html. Също Rothschild (1959), Казасов (1949). Нишката спогодба – също Руен Крумов.